

JOGI FÓRUM PUBLIKÁCIÓ

Az Árpád-házi királyok büntetőjogi rendelkezései

Szerző:

dr. Dóczy Márta

Kézirat lezárva 1996 őszén, majd átdolgozva 2024-ben augusztusában.

I. rész

1. *A kora feudális állam és jogképző szervei*

Ezer évvel ezelőtt a két császárság határain kívül maradt közép-európai népek életében sorsdöntő változás következett be. Azok a népek, amelyeknek vezetői erős katonai kísérettel rendelkeztek, közel egy időben államot szerveztek és felvették a kereszténységet. Ez az Európa arculatát megváltoztató fordulat, belső fejlődés és külső hatások eredménye volt. Csak olyan nép tudott tartós államot létrehozni, amely a gazdasági és társadalmi fejlődés bizonyos fokát elérte és uralkodó rétege belső erőforrásokból tudta stabilizálni uralmát.

Magyarországon a X. század közepétől mutatkoznak olyan jelek, amelyek arra vallanak, hogy az uralkodó maga és kísérete fenntartására nem volt zsákmányoló hadjáratokra és az így kikényszerített adókra utalva. A kalandozások abbahagyását követően Géza fejedelem követeket küldött I. Ottó császárhoz, nyugati püspököt kapott és elindította a térítést Magyarországon. Azért, hogy szabad kezet nyerjen uralma belső megszilárdításához, békét kötött a szomszédos fejedelmekkel és ezt a kor szokása szerint házasságokkal pecsételte meg. Géza központosító törekvései teremtették meg az előfeltételeit István államszervező munkájának.

Midőn István elfoglalta apja fejedelmi székét (997) először egyeduralmát kellett biztosítani és apja véres centralizáló törekvéseit folytatnia. Az ifjú fejedelem német lovagokkal megerősített serege leverte Koppányt. A lázadó büntetése /felnégyelés/ a pogányság és a keresztység választóján levő magyarság jogszokásainak felelt meg. Mikor az 1000. évben a római pápától koronát kapott és elkötelezte magát a latin egyházszervezet bevezetésére, két magyar törzsfővel találta magát szemközt. Először az erdélyi Gyula ellen küldött sereget, ezt követően Ajtony ellen fordult. Ezek a harcok teremtették meg az előfeltételét az egységes állami és egyházszervezet kialakításának.

Az államszervezéshez az alapot a belső fejlődés teremtette meg. Szent István műve e téren a nemzetségi szervezetnek területi szervezetté, a nemzetségfők uralmi területének vármegyévé való átalakítása volt. A közigazgatás legfontosabb egysége a vármegye lett, amelynek az élén az ispán állt, akit az uralkodó nevezett ki. Az ispán székhelye a királyi vár volt. Azzal, hogy a lázadó és ellenálló törzsfők, előkelők birtokait kisajátították, a király lett az ország legnagyobb birtokosa. Az

uralkodó hatalma épp ezen a tényen alapult. A király volt a legfőbb hadúr, kezében volt a törvényhozás, ő rendelte el és ellenőrizte a törvények végrehajtását, ő látta el legfelsőbb fokon az igazságszolgáltatást, de hatalma egyházi ügyekben is jelentősen érvényesült.

Szent királyunk építette ki a magyar egyház belső szervezetét: az országot egyháztartományokra osztotta, püspökségeket, káptalanokat szervezett, monostorokat alapított. Az egyház alapjainak lerakása után gondoskodott a plébániai egyházak szervezéséről és azok anyagi ellátásáról is. A térítés és a templomépítés a várispánok oltalma alatt indult el. A királyi hadszervezet elsősorban a királyi várbirtokok, vármegyék katonaságain nyugodott. Volt központi királyi hadsereg, de már Istvánnál találkozunk a magánföldesurak katonáival is.

Szent István minden békeigyekezete ellenére belesodródott a szomszédok elleni harcba. A korabeli bolgár állammal való rossz viszony után, volt lengyel sógorával is ellenséges viszonyba került. Német sógora, II. Henrik halála után az új német császár, I. Konrád intézett támadást hazánk ellen, sikertelenül (1030). Végül Erdélyben véres harcban győzte le a betörő nomád besenyőket. István a templomépítő és törvényhozó a csatatéren is sikeresnek bizonyult: minden hadjáratában győztes maradt.

István trónörökösnek fiát, Imre herceget szánta, aki 1031-ben meghalt. Halála után a nővére és a velencei dózse fia, Orseolo Péter lett a kijelölt utód. Péter nem ismerte jól a hazai viszonyokat, ezért három éves uralkodás után elűzték és Aba Sámuelt ültették a helyére. Azonban az ő uralkodásával sem voltak megelégedve. Péter pár év múlva császári segítséggel megverte Aba seregét és ismét ő lett a király. Uralkodása alatt Vata a régi rend visszaállítása céljából pogánylázadást robbantott ki, melynek sok pap is áldozatul esett. A felkelők az István által megvakított Vazul gyermekeit, az Árpád-házi hercegeket hívták vissza. Az új uralkodó András lett. Ő leverte a felkelést és az ország egy részét átadta öccsének, Bélának. Ezzel az állam részbeni irányítása a herceg kezébe került. Ezt az intézményt dukátusnak /hercegségnek/ nevezzük, melyet csak Kálmán szüntetett meg.

A királyság megerősödött és ennek köszönhetően a XI. század közepén meginduló német támadásokat sikerrel verte vissza. A fivérek között a viszony akkor mérgesedett el, amikor Andrásnak fia született /Salamon/ és ezzel nyilvánvalóvá vált, hogy a trónt nem a herceg

örökölheti. András választás elé kényszerítette öccsét: a koronát vagy a hercegi hatalmat akarja-e. Béla egy híve tanácsára az utóbbit választotta, de Lengyelországba menekült és sereggel tért vissza. András csatát vesztett vele szemben és nemsokára meghalt. Béla rövid uralkodása után fiai megelégedtek a hercegi hatalommal és a koronát átengedték Salamonnak. Az uralkodó és a hercegek között nem sokáig volt béke. A kiújuló pártharcok győztese Géza, Béla legidősebb fia lett, míg Salamon csak az ország egy részét tudta megtartani. Mikor Géza 1077-ben meghalt, a trónt öccse, László örökölte. László trónra lépésével zárul a magyar királyság és a keresztény magyar nemzet első nagy válságának fél évszázados korszaka.

A XI. század derekán kitört pártviszályok és küzdelme súlyos válságba sodorták Szent István királyságát. A trón 40 év alatt nyolcszor cserélt gazdát. A trón betöltésnél a törvényes öröklés és a szokásjog ellenére idegen tényezők akarata érvényesült és az erőhatalom döntött. A belső viszonyokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az uralom megszerzéséért és megtartásáért vívott küzdelmek és az uralkodói hatalom megosztása kegyencrendszer, intrikákat és árulásokat vont maga után. Napirendre kerülnek a királyi és hercegi tisztek hatalmaskodásai és egyéb hivatali visszaélések. S ezek a népet is bűnözésre csábítják, különösen a vagyon elleni bűnök harapóznak el.

A magyar királyság leigázására törekvő császárok hét hadjárata, s a velük szemben alkalmazott pusztító védekezés, valamint a pogánylázadók rombolása megtizedelte az ország lakosságát. Hatalmaskodó urak elhurcolták, saját hatóságuk alá vetették a király és más földesurak szabad hűbéreseit és szolgáit, elhajtották jószágait. Az emberi és állati munkaerő elvesztése egyenlő volt a tönkremenéssel, mivel alkalmas munkaerő hiányában a földbirtok parlagon maradt. Az elszegényedési folyamattal párhuzamosan más rétegek meggazdagodtak. A társadalom és a magángazdaságok bomlása, változása végül az államháztartás egyensúlyának felbomlásához vezetett. A külső háborúk és belső küzdelmek sok pénzt emésztettek fel, a király jövedelmei pedig jelentősen megcsappantak, ezért az uralkodók gyakran a pénzromlás eszközéhez nyúltak. A királyi jövedelmek fokozása és a közhatalom növelése érdekében királyaink a lakatlan területek benépesítésére és a lakosság pótlására idegeneket hívtak be. Ekkor jöttek hazánkba német, olasz, cseh, lengyel telepések, besenyők, arab és bolgár muzulmánok, illetve a zsidók.

A politikai, társadalmi és gazdasági válsággal súlyos lelki válság párosult, bár az uralkodók igyekeztek az egyházat gondozni. A nagy tömegeket Szent István korában csak külsőleg érintette

meg a kereszténység lehelete. Sokan csak felső nyomásra, királyuk és uraik parancsára keresztelkedtek meg. A válságos időben pogány szokások kaptak lábra. A nép elköltözött papja vesztett templomai közeléből s elmulasztotta vallásos kötelezettségei teljesítését. Szent István alkotásai nem egyszer végső veszedelemben forogtak. Az ismétlődő forradalmi jelenségek, gyakori változások teljesen aláásták a királyi tekintélyt, megrendítették a központi hatalmat.

László /1077-1095/ trónra lépve egész lélekkel szentelte magát sokat szenvedett hazája szolgálatára. Az országra törő ellenségeket kemény ököllel verte vissza. A békeháborító, népe becsületét rontó bűnösöket, a tolvajt, rablót, gyilkost, hűtlen tisztviselőt stb. kíméletlen szigorral üldözte. Első feladata a belső rend helyreállítása volt, ennek érdekében szervezeti döntéseket hozott és törvényeket adott ki. Szent István nem tudta teljesen kiépíteni az egyházi és világi igazgatás szervezetét. Utódai nem is gondolhattak a nagy mű folytatására. László a meglévő székesegyházakat, kolostorokat és káptalanokat kivétel nélkül nagy birtokadományokkal gazdagította, a megkezdett templomépítkezéseket befejezte, új egyházak, kolostorok egész sorát alapította. Az egyházi szervezéssel párhuzamosan építette ki a keleti országrész és a délnyugati határvidék vármegyei szervezetét. Szent László utolsó éveiben vagy talán már Kálmán korában került sor az északnyugati végvidékek várszervezetének kiépítésére. A szervezet teljes kiépítése után az igazgatás menetét megállapították, szabályait kodifikálták.

László a külpolitikában is szép eredményeket ért el. 1091-ben kezdte meg Horvátország meghódítását, ezt aztán meg kellett szakítania, hogy a bizánci császár által az országra küldött kunokat megverje - két ízben is. László hatalma elsősorban óriási birtokán alapult. Nevében az ő emberei kormányozták az országot. Mai alkotmányos mértékkel nézve hatalma szinte korlátlanul látszik, de mégis vannak korlátai: a vallás parancsa, a tulajdon törvénye, elődeinek példája, szervezetének hagyománya, az a meggyőződés, hogy a korona biztonsága a vezérek és vitézek hűségétől, oda adásától függ. A központi hatalomnak ilyen nagy, szinte kizárólagos ereje volt szükséges ahhoz, hogy a magyar törzsekből és a hozzájuk csatlakozó idegenekből egységes nemzet váljék.

Kálmán és Álmos gyermekkorukban árván maradtak. Szent László gondoskodott róluk, aki testvérbátyja fiaiban talált kárpótlást a fiúgyermekért, aki neki nem adatott meg. Eredetileg Álmost szemelte ki utódjául és Kálmánt, aki egész kivételes szellemi képességgel volt megáldva, papnak

szánta, később - felismerve tehetségét - a váradi püspökségre jelölte ki. Kálmánt leginkább a könyvek és tudós egyházi férfiak társasága érdekelte, az egykorú lengyel krónikás „ a tudományban kora összes királyainál jártasabb”-nak mondta, ezért is kapta a „Könyves” melléknevet.

Kálmán 1095-ben került trónra és 1116-ig uralkodott. Egyházi rendelkezéseiben emelni igyekezett az egyháziak műveltségét, tudatlan papok működését nem engedélyezte. Nyitra székhellyel új püspökséget alapított és nagy gondot fordított az egyházak Szent István korai birtokállományának helyreállítására. Erről tanúskodik három eredetiben fennmaradt oklevele. Az ő uralkodása idején indultak meg a keresztes hadjáratok a Szentföld felszabadítására. Kálmán maga nevezte ki a tisztségviselőket, akik neki számadással és minden fontos ügy felől jelentéssel tartoztak. Ő nevezte ki a püspököket, kik a világi igazgatásba befolytak és ők gondoskodtak róla, hogy minden templomban imádkozzanak a királyért. Kálmán birtokolta az ország legnagyobb részét, az ő kincstárába folytak az adók, vámok, bírságok. S arról is ő gondoskodott, hogy birodalmában mindenki igazságot kereshessen és találhasson.

Kálmán szabályozta az egész nemzet hadi kötelességét, és ennek során szélesítette a katonáskodó réteg bázisát. A rendezett gazdasági és társadalmi viszonyok ugyanis megengedték egy jól felszerelt hadsereg kiállítását. Eddig a birtokos nemességen kívül csak a várjobbágyok, udvari szabadok katonáskodtak. Kálmán a félszabad állapotú, 4 dénárral adózó szabadosok révén egy olyan réteget nyert, amely bármikor mozgósítható volt. Másik fontos hadiújítása a birtokos nemesség katonai kötelezettségének bevezetése volt. Elrendelte, hogy azok a birtokosok, akik falvaikban lovas szabadokkal, valójában félszabadokkal rendelkeznek, minden 100 pensa földjáradék után egy páncélos lovast tartoznak kiállítani, illetve minden 40 pensa után egy könnyűlovast. Ami a királyi hadsereget illeti, Kálmán korában is kitapintható az idegen elem jelenléte a királyi seregben, illetve a testőrségben.

Kálmán elődje külpolitikáját folytatta, befejezte Horvátország és Dalmácia meghódítását. Ezeket, mint alávetett országokat, Erdélyt, mint vajdaságot ő csatolja először az országhoz. A XII. század első éveiben horvát, majd dalmát királlyá koronázták. Belső helyzetét gyengítette öccse, aki a királyi hatalomra tört. Kálmán végül őt és fiát, Bélát megvakíttatta. A király egyházi műveltségét és papi nevelését az egyházi jogi kérdésekben foglalt álláspontja és egyházi törvényhozása; kortársait

meghaladó tudományát, kormányzó tehetségét, alkotóerejét és emberies gondolkodását világi törvényhozása illusztrálja.

2. Korai törvénykönyvek

Az István által kiépített új rendet - az általunk ismert - két törvénykönyve szentesítette. Ezekben intézkedett az egyház működésének biztosításáról, a királyi és magántulajdon védelméről, elsősorban az új rend alapjait jelentő földbirtok és a rajta élő népek tulajdonáról. Emellett rendelkezett törvényeiben a leggyakrabban előforduló bűncselekmények és vétkek büntetéséről is, sőt a nők jogi helyzetét érintő cselekményekről, de foglalkozott az özvegyek és árvák védelmével is.

A törvénykönyvek keletkezési ideje tekintetében megállapíthatjuk, hogy az I. dekrétum István uralkodása elején készült. A II. törvénykönyv egyes elterjedt nézetek szerint Vazul összeesküvése után /1031-1032 után/ keletkezett. Ezen nézet képviselői a II. törvénykönyv 2. és 17. fejezetére, az összeesküvésekről szóló rendelkezésekre hivatkoznak. Mások - köztük Györffy György - szerint korábban kellett keletkeznie. Az említett rendelkezések inkább a királyság ellen fordult Koppány, Ajtony, Gyula leverésére vonatkoztathatók; a másik indok pedig az, hogy a tized törvénybe iktatása 1031-1032-ben már túl késő, ahhoz képest, hogy a pannonhalmi alapítólevél már 1002-ben a tizedfizetésről rendelkezett. A tizedfizetés elrendelése utoljára Ajtony leverése után, 1009-ben indokolt. István törvényhozásának idejét a nagylegenda /1080-1083/ a király koronázását követő időszakra teszi. Eszerint első királyunk nagyságát bizonyítja, hogy „miután elnyerte az uralom méltóságának jelvényét”, az ország püspökeivel és főuraival együtt törvényt hozott. Ez a megegyezés tájékoztat arról, hogy István hogyan hozta törvényeit.

A két törvénykönyvben gyakran olvassuk az „elrendeljük”, „úgy döntöttünk”, „azt akarjuk” és hasonló kifejezéseket, ez azonban nem jelenti azt, hogy a király egyéni döntéseit foglaltatta írásba. A törvények ugyanis más helyen kifejezetten a királyi szenátus, a királyi gyűlés, a közös gyűlés vagy „főuraink gyűlése” által hozott dekrétumokra hivatkoznak. E gyűléseken meghatározott alkalmakra összehívott törvényt napokat kell érteni, amikor a király a főurakkal és főpapokkal való tanácskozás után határozott, de az összesereglett vitézek és a nép előtt is kihirdették a törvényeket.

A két törvénykönyv eredetiségéhez kétség nem fér, bár látva a kódexek közötti kisebb eltéréseket és az I. dekrétum kezdő részét /1-5. fejezet/, felmerült az utólagos betoldás gondolata is. Az I. törvénykönyv ténylegesen a „Királyi hatalmunknál fogva elrendeljük...” szavakkal induló 6. fejezettel kezdődik, hasonlóan a II. törvénykönyv 2. fejezetéhez. Valószínűbb, hogy az egyház védelmét biztosító fejezeteket a törvények meghozatala után, a papság kérésére, még István hozzájárulásával helyezték el a dekrétumok élén. Ezt erősíti, hogy nemcsak az I. illetve II. törvénykönyv, hanem az intelmek és egyházi rendelkezéssel indulnak.

Vitatott kérdés, mennyiben önállóak István törvényei. Az I. törvénykönyv 1-5. fejezete szó szerinti átvétel a 847-i mainzi zsinat határozataiból és a IX. században hamisított Pseudo Izidori Törvénygyűjteményből. Ezekről eltekintve azonban Szent István két törvénykönyve legnagyobb részben önálló törvényalkotás. A törvényhozó ugyan szem előtt tartotta egy ismeretlen kódex alapján a nyugati törvényeket és zsinati határozatokat, amelyekkel rokon gondolatok több törvénycikkben merültek fel, mindamellett a törvények a magyar társadalom XI. század eleji aktuális, megoldandó problémával foglalkoznak, a hazai gazdasági és társadalmi viszonyokra lettek szabva. Sőt az intézkedések mögött nemegyszer visszacseng a régi szokásjog, akár átvétel, akár tagadás formájában.

A törvények írásba foglalásáért felelős a „főkápláni” tisztet betöltő érsek volt, hogy azonban ő személyesen fogott-e tollat avagy klerikusát bízta meg az összeírással, arra nem könnyű választ adni. Az azonban biztosra vehető, hogy Magyarország érseke ugyanúgy átolvasta, ellenőrizte és javította a törvények szövegét, mint minden királyi oklevelet, melyen az érsek neve, mint ellenőrző szerepel. István I. törvénykönyvében a büntetések kiszabása ugyanazokkal a szavakkal történt, mint a korabeli nyugati oklevelekben, ami arra enged következtetni, hogy a fogalmazó az oklevélírásban járatos volt. A II. törvénykönyvet nem az I. dekrétum írója fogalmazta.

Könyves Kálmán törvénye hivatkozik Szent István olyan törvényére, amely a vásári árusokra kivetett vámról szól, de ezt a ránk maradt két törvénykönyv nem tartalmazza. Ez a körülmény azzal magyarázható, hogy a király minden határozatát, döntését nem őrizték meg. A ma ismeretes törvénykönyvekből elsősorban a gazdasági életre /pénzverés, kereskedelem, vásártartás/ vonatkozó szakaszok hiányoznak. Feltehető, hogy voltak Istvánnak ilyen irányú rendelkezései is, ezeket

bizonyára azért nem őrizte meg az utókor, mert gazdaságilag meghaladottakká váltak és erkölcsi tartalmuk nem volt.

Az I. törvénykönyv bevezetésből és 35 fejezetből áll a következő megosztásban: az egyház és a papság általános helyzetével, vallásyakorlással kapcsolatos 14 fejezet; az új birtokrend biztosításáról 2 fejezet; erőszakos és más bűncselekményekről 7 fejezet; szolgákról, vitézekről 6 fejezet szól és az özvegyek, árvák jogvédelme, valamint a nők jogviszonyai 6 fejezetet tesznek ki. Az I. törvénykönyv fejezetei háromnegyed részben megszabják a törvény megszegőinek büntetését is, az egész tehát jellegét tekintve büntető törvénykönyv. A II. törvénygyűjtemény 21 fejezetből áll: a tulajdon megsértéséről 8 fejezet, erőszakos és más bűntettekről 9 fejezet, királyi adományokról 2 fejezet, a törvény előtti rendről szintén 2 fejezet rendelkezik.

László királynak 3 törvénykönyve maradt ránk. A század eleji történetkutatás a törvények tartalmából megállapította, hogy a Corpus Jurisban harmadikként ismert jogszabály a legrégebbi, és a legkésőbbi az elsőnek ismert törvénykönyv. A különböző időben kiadott törvénykönyvek tendenciáinak megállapítását megnehezíti az a körülmény, hogy az eredeti példányok elvesztek, a reánk maradt XV-XVI. századi másolatokban pedig eredetileg összetartozó részek szétváltak és külön alkalmakkor hozott törvények egybemosódtak, ilyenformán a három Szent László-törvény beszámozása is utólagos és nyilvánvalóan téves.

László törvénygyűjteményei szigorúbb rendelkezéseket tartalmaznak, mint István törvényei. Különösen a tolvajlásra szabnak ki kegyetlen büntetéseket, a bosszú és a kompozíció szűkebb térre szorulnak, a menedékhelyek korlátozva vannak. A rendelkezések elsősorban a feudális tulajdon védelmét biztosítják, ugyanakkor a pogányság maradványait is szeretnék felszámolni a rend megszilárdítása érdekében.

A szabolcsi zsinaton 1092-ben hozott ún. I. törvénykönyv valójában nem is a világi törvényhozás körébe tartozik, mert túlnyomórészt egyházi rendelkezéseket tartalmaz. A dekrétum 42 fejezetből áll, mely a következőképpen oszlik meg: az egyházi személyekről, javakról, templomokról 17 fejezet; vallási rendelkezések betartásáról 10 fejezet; az idegenekről, illetve a tizedről 4-4 fejezet; a peres szabályokról 3 fejezet rendelkezik és végül a nőkre vonatkozó szabályok 4 fejezetet tesznek ki. E gyűjtemény példa arra, hogy László nem csak a világi ügyekben intézkedett, hanem az

egyháziakban is nála van a döntő szó. István törvénykönyve nem ismeri csak a keresztény vallást. László idején már nincs ok eltitkolni, hogy az országban több hit van elterjedve, pl. mohamedán vallású bolgár, perzsa kereskedők, zsidók, s a pogányság titkos követői. De a keresztény egyház uralma már olyan szilárd, hogy az állam annak szempontjai és érdekei szerint rendelkezik a többi felekezeti ügyében is.

A II. és III. számmal jelölt két büntetőtörvényt az elsőt megelőzően hozták, de részeik eredete és keletkezésük kora vitatott. Komoly érvek hangzottak el mellett, hogy mindkét törvénykönyv két, különböző időben keletkezett részből áll, tehát esetleg négy egymást módosító törvénykezés eredménye lehet.

A III. törvénykönyvet több történész a Szent László uralkodását megelőző évtizedekből eredeztette a királyi szolganepek visszaszolgáltatására vonatkozó rendelkezés alapján. A törvényhely helyes jogi értelmezése azonban szükségtelenné teszi ezt a visszadatálást. Az a körülmény, hogy a törvénykönyv első felében a visszaszolgáltatásra előírt határnap Nagyboldogasszony napját (augusztus 15.), a második felében pedig Szent István ünnepét jelöli meg, arra mutat, hogy az első rész a szentté avatás előtt, a második utána készült. Ezek szerint László uralkodása elején adta ki első 15 cikkéből álló törvényét (III. 1-15.), amelyet az 1083 utáni években követett a második, főként a bírói rendtartást szabályozó 14 cikkéből álló törvénye (III. 16-29.).

Szent László II. törvénykönyve azzal indul, hogy az ország nagyjai Pannonhalmán összejöttek a gonoszok törekvéseinek meggátlására és a nemzet ügyeinek előmozdítására. A törvény első és második része közötti ellentmondásra már Pauler Gyula rámutatott: a 2. cikk a lopáson kapott szolgát orra levágására, a 12. cikk pedig akasztásra ítéli. Ezen túl a kettéválasztást tartalmi ismétlődés és terminológiai eltérés is valószínűsíti, például a dekrétum első felében a „pensa”, második felében a „bizantius” pénzmegjelölés szerepel. Mindez megengedi a feltevést, hogy a pannonhalmi határozatok eredetileg csak 10 cikkre terjedtek s a folytatólag írt 8 cikket egy következő törvénykezéssel hozták és ekkor vagy utóbb másolták hozzá. Ne feledjük, hogy Szent László 18 év alatt számos törvénynapot tartott, melyen határozatokat hoztak, s ezek feljegyzésétől különálló munka volt az összeszerkesztés. A szerkesztés hibáihoz hozzájárulhatott a későbbi másolás és esetleges szelektálás, valamint a feleslegesnek vélt részek elhagyása.

A hosszú harcok és viszálykodások idején a bűnözés oly mértékben terjedt el, hogy Szent István egyébként szigorú törvényei sem hozhattak orvoslást. E helyzet megoldására született meg László III. - de keletkezését tekintve legkorábbi - törvénykönyve. Ez a mű 29 fejezetből áll: a legtöbb fejezet, szám szerint 12 a lopásról rendelkezett, emellett 9 fejezet a perjogi szabályokat foglalja magában, további 5 más szolgálainak, jószágainak összeszedőiről, 2 fejezet a követekről és végül 1 fejezet a kereskedőkről szólt.

A később keletkezett II. törvénykönyv a legrövidebb, mindössze 18 fejezetből áll. Ennek 12 fejezete a különféle tolvajlási esetekkel s az ilyenkor követendő eljárással foglalkozik, más 4 fejezet a jószágok kereskedőiről rendelkezik, végül 1-1 fejezet a gyilkosságot és a fegyveres támadást szabályozza. A II. és III. törvénykönyv felépítésében sokban hasonlít egymásra. Mindkettő jól mutatja, milyen központi kérdés volt László korában a lopás, hiszen e dekrétumok 60 %-ban a tulajdon elleni vétségekkel foglalkoznak, de látszólag más kategóriába tartozó bűncselekmények közül is sok ide torkollik. A magántulajdon védelme elsősorban a király gazdasági erőforrásainak védelmét jelentette, másodsorban a feudális uralkodó osztály tulajdonának védelmét kívánta biztosítani és végül kiterjedt a falusi nép, a közrendűek és rab cselédek egymás közötti tolvajlásaira is. A lopás ellen küzdő törvények sora jellemző módon sohasem említi személyi tulajdonban levő értéktárgyak - ruházat, eszköz, fegyver, pénz - eltulajdonítását, hanem mindig a gazdasági élethez tartozó javakról - szolga, ló, tyúk, ökör, gyümölcs - van szó. Ez teszi érthetővé, hogy Szent László törvényei egyaránt üldözik a főurak, illetve a szabadok és szolgák által elkövetett lopást.

László törvényhozása előremutató vonásai mellett sem volt egységesen átgondolt jogalkotás, hanem a konkrét társadalmi bajok újabb és újabb módon történt orvoslása. Mégis büntetőtörvényei a magyar jogalkotás első idegen hatástól mentes termékei. A való életben gyökereznek s így éles fénnel világítanak be az egykorú jogfelfogásba, a társadalmi és gazdasági élet szövevényeibe s a Szent István halálát követő zavaros idők homályába. Velük zárul a lázadások, harcok pusztító korszaka és veszi kezdetét a magyar királyság első virágkora.

Kálmán általános érvényű egyházi és világi intézkedéseit zsinati határozatokban hagyta az utókorra. A tarcali zsinat végzéseit összeállító Alberik bevezetéséből megismerhetjük az I. törvénykönyv létrejöttének előzményeit. Kálmán revízió alá kívánta venni a korábbi magyar törvényeket: kimondottan Szent István intézkedéseit, melyek egy évszázad óta elavultak, és ki nem mondva

Szent László törvényeit, melyek szigorú eszközökkel próbálták a tulajdonviszonyokat biztosítani, ráadásul a három törvénykönyve ellentmondó rendelkezéseket tartalmazott. Ugyanakkor Kálmánnak célja volt a kor követelményeinek megfelelő újítások keresztülvitele is. Bár törekvéseinek voltak ellenzői, a törvények revíziójára és a száz éves fejlődés során kialakult új jogviszonyok rendezésére valóban szükség volt, s a király e feladatot mesterien oldotta meg. A régeből csupán azt törölte, ami elavult; újat csak ott alkotott, ahol erre igazán szükség volt.

A tarcali zsinaton a király és az országnagyok tanácskozása során megszületett az új törvénykönyv, amely több mint egy évszázadra alapja lett a hazai jogéletnek. A zsinat határozatai utóbb, a zsidóüldözések nyomán történt bevándorlás után hétszakaszos törvénnyel egészültek ki, amely főleg a zsidók és keresztények közti adásvételt szabályozta. A 84 fejezetből álló törvénykönyv a következő tárgykörökre terjed ki: birtokjog, öröklés 8 fejezet; bírói illetékesség és peres szabályok 25 fejezet; adó, vám, kereskedelem 12 fejezet; a tolvajlás, illetve az egyházi rendelkezések 9-9 fejezet, az idegenek jogviszonyai, illetve a király szolgálaira vonatkozó szabályok 7-7 fejezet; erkölcsvédelmi szabályok 5 fejezet; gyilkosság, valamint földfoglalás 1-1 fejezet.

A II. törvénykönyv nem egy zsinat vagy gyűlés végzéseit foglalja magában, hanem - hasonlóan László II. és III. dekrétumához - különböző időben hozott törvények gyűjteménye. Az idegenekről rendelkező 1-3 fejezet a vercelli gyűlés azonos tárgyú rendelkezéseit ismétli. A többi rendelkezés valószínűleg a Kálmán uralkodásának végén tartott második zsinat végzéseit rögzíti. Az összesen 15 fejezetből álló törvénykönyv rendelkezései: papokra vonatkozó és egyházi szabályok 8 fejezet; idegenek jogviszonyai 3 fejezet; asszonyokra vonatkozik 2 fejezet és a tizedről, valamint a hűtlenségről rendelkezik 1-1 fejezet.

Kálmán dekrétumai az enyhítés jegyében születtek: törli a tolvajokra szabott halálbüntetést, rendelkezik az elfogott tolvajjal való kegyetlen bánásmód enyhítéséről, valamint a vakítás mellőzéséről, a tolvaj feleségét és fiait csak részesség esetén bünteti. A tüzes vas - és forró víz - próbák helyét a püspöki székhelyekre és két társas káptalanra korlátozza és a büntetőeljárás körébe tartozó kérdésekről is rendelkezik. Büntetőjogi intézkedéseiben a magánharc kiküszöbölésére is törekszik. István és László ellene voltak a magánharcnak, de bizonyos esetekben - így a testi sértések és a rontás esetében - utat engedtek a nemzetségi vérbosszújog érvényesülésének. Kálmán ezeket az ügyeket bíróság elé utalja. A Kálmán uralkodása alatt hozott törvények és zsinati

határozatok hosszú időre a legmagasabb szinten zárták le azt a törvényalkotó munkát, amit István kezdett el és László folytatott, s így méltán nyertek elhelyezést együttesen a mindenkori magyar joggyűjtemények élén.

II. rész:

A BÜNTETŐJOG HELYE AZ ÁRPÁD - KORBAN

1. A kora középkori jogrendszer

A jogrendszer a társadalmon belül csak úgy érvényesülhet, ha akaratát ki tudja kényszeríteni, azaz, ha hátránnyal sújtja, sőt már előzőleg fenyegeti a jog megsértőit. A büntetőjog biztosítja az egész jogrendszer érvényesülését. A tárgyi büntetőjog nem más, mint egy adott kor társadalmában kialakult jogi szankciók rendszere. Az Árpád-kori büntetőjog vizsgálatánál nemcsak a fennmaradt törvényeket (decretumokat) kell vizsgálnunk, hanem azokat a tényezőket is, amelyek eredményeként kialakult a magyar jog, illetve ezen belül a magyar büntetőjog.

A letelepülő magyarság egy évszázad alatt nagyrészt átvette a környező népek legfontosabb intézményeit a patrimóniális gazdálkodást és a katolikus vallást. Új jogi rendszere is ennek hatására alakult ki, illetve fejlődött tovább. Természetes, hogy a magyarság kezdetben nem alkotott egységes jogrendszert. Az egyes cselekményeket csak fokozatosan nyilvánították bűncselekményekké, ahogy az adott helyzet ezt szükségessé tette. Mégis azt mondhatjuk, hogy az Árpád-házi királyok uralkodásának három évszázadában a jogfejlődést nem a lassú változás, hanem a lassú, de egységes kibontakozás jellemezte. Hiszen Szent István szabályozása, törvénykönyvei a XIII. század végén is éppoly időszerűek voltak - néhány adott helyzet által megkívánt rendelkezést kivéve - mint létrejöttük pillanatában.

A középkorban még nem ismerték a klasszikus értelemben vett törvényeket. Az Árpád-házi királyok rendelkezései nem viselik a lex (törvény) nevet, hanem decretumoknak (rendeleteknek) nevezik őket. A keresztény középkor jogrendszere az egyetemes erejű egyházi törvényeken és az ország

békéjét, az uralkodó személyét és hatalmát védő törvényes intézkedéseken kívül nem ismert az összes alattvalóra kötelező, egyetemes érvényű törvényeket. A különböző származású, más-más magánhatalom alá tartozó, különböző helyen lakó népcsoportok jogait és kötelezettségeit individuális és partikuláris jogszabályok és törvények szabályozták. A király csak a közjogi viszonylatokat és a tőle magánjogilag függő népelemek jogviszonyait szabályozta minden részletre kiterjedően. Magánjogilag tőle független alattvalóinak jogviszonyait általában a szokásjog, illetőleg a felettük magánhatalmat gyakorló úr által alkotott vagy követett jogszabályok határozták meg. A középkori törvényhozás másik jellemző sajátossága, hogy nem törekszik az élő jog vagy valamely jogterület minden részletre kiterjedő kodifikációjára, sőt inkább tudatosan tartózkodik a szokás által szentesített, a gyakorlatban megvalósult, közismert jogi állapotok, a kétségtelen jogviszonyok érintésétől és rendszerbe foglalásától. Csupán az éppen időszerű, új vagy magyarázatra szoruló konkrét jogi kérdések törvényes tisztázására törekszik. Így például Szent István sem törekedett a korabeli magyar jog egészének vagy az új szervezet alapelveinek rendszerbe foglalására. Megelégedett az új intézmények és szervezetek meghonosításával kapcsolatban felmerült, s a szokásjog alapján meg nem oldható legfontosabb jogi kérdések tisztázásával.

Az Árpád-korban meghatározó szerepe volt a vallásnak. Úgy tekintették, hogy az állam az erkölcsi parancs végrehajtója és csupán földi szankciót kapcsol az isteni parancshoz, amit az egyház világi büntetéssel is ellát. Ebből a gondolatból következően a középkori jogszabály rendelkező része lényegében etika és csak a szankció, azaz a megszegőre váró földi büntetés jön az államtól.

A középkori felfogás szerint a mindenkori uralkodó csak fölfelé felelős, ugyanúgy, ahogy e kor közigazgatási méltóságai is csupán fölfelé, a királynak felelősek. A középkori állam, társadalom felépítésében egy gúlára emlékeztet, melynek csúcsán az uralkodó áll. A (gúla) szintjeibe sorolt személyeknek fölfelé csak kötelezettségeik, viszont lefelé csak jogosítványaik vannak. A magasabb szinten állók cselekedeteinek sokszor csupán az erkölcsi szabályok szabnak határt. A gúlarendszer más magasságán álló egyéneknél másként ítélték meg ugyanazt a cselekményt. Ez különösen a büntetések meghatározásánál figyelhető meg. Leginkább Istvánnál találkozunk olyan rendelkezésekkel, melyek differenciálnak ispán, vitéz vagy jómódú illetve alacsonyrendű vagy szegény között. Ugyanakkor a magasabb rang nagyobb felelősséget is jelenthet, pl. az ispánok egymás irányában nagyobb felelősséggel tartoznak, mint a vitézek egymás között, avagy a szegények egymással szemben.

A patrimóniális büntetőjog szelleme egységes: amely cselekményt büntethetővé nyilvánít István, azt bűncselekménynek látja Szent László és Kálmán is. Mégis az egyes cselekményekre különböző büntetést szabtak ki, ennek oka a politikai irányzatokban keresendő. Így például a zavargások közepette trónra lépő László - mivel a közállapotok szükségessé tették - szigorúbb kriminálpolitikát folytatott, mint a már rendezett viszonyok között uralkodó Kálmán.

2. Büntetőjogi alapintézmények

a) Büntetés, bűnösség, felelősség, beszámíthatóság

Bevezetésként néhány gondolat a büntetésekről. A bosszú korában, mikor a büntetőhatalmat nem vagy legalábbis nem kizárólag az állam, hanem a sértett, a hozzátartozók, illetve a törzs gyakorolta, a büntetés nem volt egyéb, mint elégtételvétel. A bosszuló cselekmény primitív büntetés, mely rendszerint barbár kegyetlenkedésekben nyilvánult meg, s bár a köztudatban élő jellege a megtorlás, a regresszió, de azért magában rejti a megelőzés eszméjét is. Ugyanis kétségtelen, hogy minél inkább sikerül a sértőn bosszút állni, s a sértett erejét bizonyítani, annál inkább várható, hogy a sértő és a bosszúálló cselekményről tudomást szerző harmadik személyek a jövőben tartózkodni fognak a sértett megtámadásától. A magán- és a vérbosszú korszakában a büntetés a sértett vagy hozzátartozói, illetve a törzs által a sértő ellen alkalmazott érzéki rossz, melynek célja a megtorlás és mintegy öntudatlanul a sértett védelme.

Az átmeneti korszakban a kompozicionális rendszer kifejlődésével a tettes kikerülhetette a testi épségét, az életét érhető érzési bajokat, ha vagyonának egy részét átengedte a sértettnek, illetve hozzátartozóinak, azaz, ha eleinte önként, majd a fejlődő állam parancsszavára az őt érhető fizikai rosszat vagyoni hátrány árán megváltotta. Az átmeneti korszakban tehát a büntetés magánjogi elégtétel, vagyoni hátrány és kifejezetten még mindig a megtorlás és elégtétel eszme köréből táplálkozott. Emellett - bár még öntudatlanul - a jövőbe is tekintett, s e részben már nem a sértettel, hanem a társadalom többi tagját is védte. Hiszen ha a vagyoni hátrány elég érzékeny volt, valószínű, hogy az elkövető nagyon is meggondolta: kövessen-e el egyáltalán delictumot.

Az eredeti ősmagyar büntetőjog legnagyobb valószínűség szerint a magánbosszú elvén alapult, mindazonáltal volt már bíróság is, mely közfenyítéssel illette a büntetéseket. Honalapítás előtti

büntetőjogunkban a büntetés közjogi jellege már érvényre jutott. A királyság megalapításával a közjogi jelleg pedig mindinkább megerősödött. Ha közvetlenül nem volt sértve a közhatalom (királyi vagy egyházi hatalom) nem követelt megtorlást a jogsértésért. A magánosok közti ügyek megoldását a magánszemélyekre, azok megállapodásaira bízta. Tehát a tőle személy szerint független büntetőigényeket a király nem vállalta magára. A büntetés joga így - a bűncselekmény tárgya szerint - megoszlott a király, az egyház és a magánosok között. A középkori büntetőjogban a büntetések jogában határozott fejlődést figyelhetünk meg a közjogiasság és ezen keresztül az állam büntető privilégiuma felé.

Az átmenetet a közjogi büntetőjog irányába a hatalmaskodás bűncselekménye jelentette, mely az Árpád-kor végére már a nota infidelitatis-szal volt azonos. Ebből következik, hogy ekkor már a magánjogok teljes megsértése a király megsértését jelentette. Azaz a király és a nemzet immáron egy jogi jelenséget fed: az államot. Ez a fejlődési irány azonban az Árpád-ház kihalása után már nem egyenes vonalú volt, ugyanis a vegyesházi királyok idején ismét a magánjogiasság került előtérbe.

A büntetések érvényesüléséről az 1301-ig terjedő időszakban nem sokat tudunk. Előfordulnak olyan büntetőjogi szabályok a törvénykönyvekben, melyekben nem szerepelt szankció /pl. Kálmán híres rendelkezése a boszorkányokról/. A legtöbb helyen található ugyan büntetés kiszabás, de kérdés, hogy ki hajtja végre? A források hiányosságai miatt nem tudjuk pontosan: kiszabták-e a büntetést, a törvényben meghatározott büntetést szabták-e ki, illetve hogyan szereztek érvényt a szankciónak?

E korszakban ismert jelenség volt a bűnösség. A büntetés kimérésénél a magyar büntetőjogban is - hasonlóan a középkori joghoz - rendszerint a tárgyi oldal, az okozott rossz mértéke az egyedül irányadó és csak igen ritkán vannak tekintettel az alanyi bűnösség fokára is. Ennek oka, hogy István korában a büntetést leginkább az okozott rossznak a pusztá megbosszulásaként fogták fel.

A bűnösséget úgy tekinthetjük, mint amely az egyház és a patrimonális társadalmi rend hatására kialakult és a közvélemény szerint rosszallást érdemlő kapcsolat a cselekmény és az elkövető lelkivilága között. Az Árpád-korban már ismerték a bűnösség két alakját: a szándékosságot és a gondatlanságot. Azonban a törvénykönyvekben nem volt jellemző, hogy eszerint különbséget tettek volna a büntetés kiszabásánál. Egyedül Istvánnál találhatunk olyan büntető intézkedést, ahol

kifejezetten szándékos és gondatlan elkövetésről beszél /lásd az emberölésre vonatkozó intézkedést/.

A bűnösséghez szorosan kapcsolódó kérdéskör a felelősség. A fogalmát úgy határozhatjuk meg, hogy a felelősség nem más, mint a vallástalan, erkölcstelen vagy jogtalan cselekményt nyomon követő következmények viselése annak okozói részéről. A felelősségre vonás definíciója pedig: a vallási, erkölcsi vagy jogi szabályokba ütköző cselekmények okozóit terhelő következmények viselésére való kötelezés. A felelősség kezdetben eredményfelelősség, nem vizsgálják a szubjektumot, az eredmény a lényeg. Ismeretlen fogalom volt eredetileg az egyéni felelősség. A korabeli büntetőjog egyik alapelve, hogy nem csak a bűnös felelős a bűncselekményért. Az elkövetett büntetendő cselekmény nyomán beálló felelősség nemcsak a tettest, hanem az egész családot, a hozzátartozókat, illetve a törzset terheli és a büntetés sem terhelheti csupán az elkövetőt, hanem mindazokra is ki kell terjednie, kikkel együtt a tettes társadalmi szervezetet alkot. Vagyis ez azt jelenti, hogy a bűncselekményt elkövető személyt körülvevő emberi kört is potenciálisan bűnösnek látja a társadalom, mert büntettig engedte jutni annak bűnös hajlandóságát. Úgy tekintették, hogy az asszony, a gyermek, sőt minden szolga részes a felelősségben, a tettel együtt ők is bűnhődtek. Ez a kollektív felelősség intézménye.

A közös felelősség bűncselekmény elkövetésekor kollektív büntetés viselésében nyilvánul meg. Ennek létezésére jó példát nyújtanak azok a rendelkezések, melyek a közös büntetés alóli kivételről szólnak. Így pl. az igazságtalan bírót - aki a tolvajra nem szabja ki a büntetést - megfosztják szabadságától és elkobozzák vagyonát, de fiait és leányait kiveszi László a büntetés hatálya alól. Hasonló eset, mikor a határokon szolgáló katonák előljárója visszaél hivatalával - mindenét elveszíti, egyedül fiai és leányai maradnak szabadságban.

A kollektív felelősségből az egyéni felelősség felé vezető utat a lopásra vonatkozó rendelkezések alapján vázolhatjuk fel. A közös felelősség /büntetés/ alóli kivételként először a gyermekek jelennek meg. László a templomba menekült tolvajt megvakíttatni rendeli, de 10 éven aluli gyermekei szabadok maradnak /10 évesnél idősebb gyermekei szolgák lesznek/. Kálmán idején már minden tolvaj gyermekét /tehát nemcsak a templomba menekültét/ büntetlenül hagyja, ha 15. életévét még nem töltötte be. Megfigyelhetjük, hogy a korhatár is emelkedett. 1231-ben pedig törvényileg eltörlik a családi felelősséget lopás esetén.

A kollektív felelősség egy sajátos esetével Kálmán I. törvénykönyvében találkozhatunk. Ez a rendelkezés előírja, hogy ha lovas utasok szállnak meg egy faluban és ott valamely utas a lovát elveszíti, akkor a falu köteles azt megtéríteni. Ez ugyan magánjogi szabály, de kitűnik belőle, hogy a kollektív felelősség elve magánjogi alapokon nyugodott. Az egyéni felelősség csíráit az Árpád-korban a városi jogokban találhatjuk meg.

A büntetőjogi felelősséggel azonos értékű az anyagi felelősség, a megváltás. Az egyházi bűncselekmények, illetve a közbűntettek súlyosabb eseteinek kivételét a halálbüntetés, testi vagy szabadságbüntetés esetén lehetőség van a megváltásra. Érvényesül itt is a családi felelősség. Ha a feleség, gyermek vagy szolga követett el bűncselekményt, a családfő választhatott a kompozíció, illetve a büntetésre kiszolgáltatás között.

Fontos kérdéskör a beszámíthatóság, a beszámítási képesség. A kollektív felelősség korában egyaránt büntetendő cselekményt képezett a gyermeknek és felnőttnek, az örültnek és egészséges elméjűnek, a részegnek és józannak a jogsértő magatartása. A beszámítási képesség egyenlő volt a fizikai cselekvőképességgel. A beszámítás kapcsán leszögezhetjük: a korai feudális államban nem szükséges az egyén felróható magatartása a bűncselekmény elkövetésénél, sőt vétőképtelen és állat is követhet el bűntetteket.

A gyermekkor néha a kollektív felelősség alóli mentességet jelentette. Mint korábban már láthattuk, először 10, majd 15 évben határozták meg a korhatárt.

A női lét a tettesnél olykor enyhítő körülménynek számított. De például a lopásnál differenciáltak a szabályok leány, férjes asszony, illetve özvegy között. Ha a női mivoltot az elkövetői oldalról nézzük, megállapíthatjuk, hogy házasságtörést csak nő követhetett el, és striga is csak nő lehetett /az egyéb bűbájosnál ez nem volt követelmény/.

A lelki betegségnek /ha mai szóhasználattal élünk: elmebetegségnek, illetve kóros elmeállapotnak/ a kora középkorban nem volt jogi relevanciája. Régi hazai jogunk az öntudatlan állapotnak csak egyes alakjait /magasfokú indulat, álom részegség/ értékelte. Ezeknek az enyhítő körülményként való figyelembevételére csak a későbbi /Árpádok utáni/ évszázadokban volt jellemző.

b) Büntetést súlyosbító és enyhítő körülmények

A büntetést enyhítő körülmények elvileg nem ismerte a patrimóniális büntetőjog.

Már az Árpád-korban súlyosbító körülményként értékelték:

1. a csoportos elkövetést,
2. a titokban történő elkövetést,
3. a visszaesést.

1. A több tettes nagyobb mértékű veszélyeztetést von maga után. A házratörés bűncselekményénél volt különösen jelentős szerepe, mely cselekménynél tényállási elemnek minősült.

2. Különösen a vagyon elleni cselekményeknél tulajdonítottak e körülménynek fontos szerepet. A rablást enyhébben ítélték meg mint a lopást, mert úgy gondolták, hogy ott áll az ember, aki megvédi vagyonát s így a titkos elkövetésnek kisebb az esélye. A rejtettségben általában bűnrevezető utat láttak, életüket és vagyonukat féltették a rejtőzködő embertől. Az emberölést éppen az a körülmény, hogy titokban történik az elkövetés - minősíti gyilkossággá.

3. A visszaesés intézményének jelentőségét mutatja, hogy már első királyaink törvényeiben találunk ilyen rendelkezéseket. Már ekkortól csak a speciális, azaz ugyanazon bűncselekmény ismételt elkövetését sújtották szigorúbb büntetéssel. Aránylag elég sok delictumnál büntetést fokozó körülmény a visszaesés, így a lopásnál, a káromkodásnál, s általában a vallás elleni bűncselekményeknél. Különösen a lopás esetén tulajdonítottak nagy jelentőséget a visszaesésnek, a büntetéseket lépcsőzetesen határozták meg, szabad és szolga esetén különbözőképpen. Közűncselekmények esetén a törvények nem szólnak e körülményről, de ez fogalmilag egyébként is kizárt, hiszen a legtöbb esetben a közűntettek halálbüntetést vontak maguk után. A hivatali bűncselekményeknél pedig a tettes rendszerint elveszítette hivatalát, tehát nem volt alkalma több ugyanolyan büntetett elkövetésére.

c) A bűncselekmények alanyai és stádiumai

A társtettség kapcsán leszögezhetjük: ismerték ezt a kategóriát. Erre bizonyítékul szolgál a csoportos elkövetés - súlyosbító körülményként történő - büntetőjogi értékelése. Egyes tényállásoknál, pl a házratörésnél fontos szerepet tulajdonítanak a bűnsegédi minőségnek. Régi büntetőjogunkban fejletlen volt a bűnrészesség tana /ugyanúgy, mint külföldön/. Általában a büntetés ugyanaz a felbújtó, a cselekmény végrehajtója esetében, bár eltérések lehetnek. A gyakorlatban állandóan büntették a tettetést, a felbújtót és a bűnsegédet.

Nagyobb jelentőségű volt a középkorban a bűnpártolás. Legsúlyosabb esetének a feljelentés elmulasztását tekinthetjük, melyet hűtlenség esetén rendeltek büntetni. Büntették azt is, aki a várnépből való szökevényt a király engedelmével nélkül, illetve aki gyilkost tartott, rejtegetett magánál, hogy ezáltal „megmentse” a hatóság elől, avagy a büntetés alól. Minősített esetnek tekintették, ha a rejtegető bírói tisztséget betöltő személy volt.

A bűncselekmények stádiumai kapcsán megállapíthatjuk, hogy már első törvényhozóink különbséget tettek a felségsértésnél a kísérlet és a bevezetés között, hogy azonban mi volt e különbség alapja, s mi a kísérlet ismerve, arra nézve régi törvényeink támpontot nem nyújtanak és egyéb felvilágosító adat sem áll rendelkezésünkre. Hazánkban kezdettől fogva a kísérlet enyhébb büntetése a szabály, mely alól csak a legsúlyosabb esetekben tettek kivételt. Így a felségsértés, hűtlenség és pénzhamisítás cselekményeinél a kísérlet büntetése egyenlő volt a befejezett cselekményével.

A karddal elkövetett cselekményekre vonatkozó szabályokból /pl kardrántásról, kivont kardról, karddal való megsebesítésről szóló fejezetek/ arra következtethetünk, hogy kezdetben a kísérleti cselekményt nem különböztették meg a fenyegetéstől, pontosabban a fegyverrel való fenyegetéstől. István a kardrántásról szóló rendelkezésben az emberölésre, illetve a testi sértésre irányuló kísérletre még akkor is büntetést rendel, ha a kísérő semmilyen sebet nem ejt. Eszerint a bűnösre ugyanazon kard általi halál várt, később e szankciót enyhítették és a kísérlet elkövetőjét a vérdíj felének megtérítésére kötelezték.

d) A büntetést enyhítő vagy kizáró okok

A középkorban még nem ismerték azokat az elméleti megkülönböztetéseket, melyek a modern büntetőjogban a büntetés enyhítésének vagy kizárásának alapjai, de voltak olyan körülmények, melyek büntetlenséget vagy enyhén büntetést biztosítottak olyan tényállásokra, melyeket a jog egyébként büntetni rendelt.

A büntetlenség alapvető esete a jogos védelem. Jogforrás csak a házratörés esetére állapította meg. Ezen jogintézmény létezésére irányuló első nyom éppen István házratöréssel kapcsolatos rendelkezése. Abban kimondja: ha a mást megtámadó ispán esik el a támadásban „feküdjék megtorlatlanul”. Ennek alapján vonhatjuk le a következtetést: valószínűleg a bűncselekmények nagy része esetén létezhetett a jogos védelem. A feltételei: jogtalan és közvetlen támadás, kivédhető volt az életet, személyem jogát s a vagyoni javakat ért támadás, a védelemben részt vehet bárki, de csak addig a határig, amit a szükségesség vont meg.

Büntetlenséget biztosított a gyermekkor is, előbb 10, majd 15 éves korig.

A középkorban a büntetés enyhítésének legnevezetesebb esete a menedék, az azilum intézménye. Eredetét a vallásban kereshetjük. A kereszténység előtti idők vallásai és jogrendszerei egyaránt ismerték. Távoli országok jogaiban éppúgy előfordul, mint Európában. Egyházi jellegét mindvégig megtartotta, sőt egyes nyomokból arra következtethetünk, hogy a világi hatóság nem mindig nézte jó szemmel az azilum „védő” jellegét. Lényege, hogy egyes (szent) helyeken, ha a bűncselekmény elkövetése után odamenekült, a tettes nem fogható el, és ha onnan önszántából kikerül, a büntetés rajta nem hajtható végre. A középkorban ezek a helyek általában a templom, a püspök lakása és a királyi udvar. Törvényeink csak templomot, egyházat említenek, mint azilumot. Mivel a menedékről a törvényekben csak ott találunk rendelkezéseket, ahol büntetés járt a menekülőnek, ez alapján feltételezhetjük, hogy általában az elkövető életét és testi épségét meghagyta az azilumba menekülés.

A hűtlenség bűncselekménye esetén István rendelkezése kifejezetten kimondja, hogy még a templom sem adhat menedéket a tettesnek. Később azonban Kálmán, mikor átveszi István rendelkezését e kikötést elhagyja. Rendszerint a templomba menekülő az egyház szolgájává vált.

László a menedék lehetőségét megszigorította, így pl. nála a tolvajszolga a templomba meneküléssel csak az életét mentette meg, de testi büntetést kellett elszenvednie: megvakították. Az azilum intézménye rendszeressé és általánosan elismertté Kálmán idején vált.

III. rész:

EGYES BÜNTETÉSNEVEK

1. Halálbüntetés

A vándornépek társadalmi életében a legsúlyosabb büntetés a kiközösítés volt. Ez azt jelentette, hogy akit ilyen büntetéssel sújtottak, az elvesztette vagyonbirtoklási képességét, a törzs többé nem védte, nincs, ki megbosszulja gyilkosát - végeredményben tehát halál és vagyonbüntetés. A patrimonális állam kialakulásával ez a megtorlás lényegében tovább él: a halálbüntetést eleinte nem választják el a jószágvesztésből. A vezérek korában a halálbüntetést csak politikai jellegű cselekményekre alkalmazták, de Szent Istvántól kezdve közönséges deliktumokra is kiterjesztették. Némely büntetést okvetlenül követett, mint például a hűtlenséget; másoknál azonban, mint az emberölésnél csak akkor következett be, ha a tettes és az ellenfél kiegyezni nem tudott. Míg egynémely büntetést első ízben elkövetve már halálbüntetést vont maga után, addig - különösen István törvényhozása szerint - mások csak ismételve, szokásosabbá válva eredményezték a bűnelkövető halálát.

A halálbüntetés végrehajtása nem történt mindig állami úton. Kezdetben a jog felhatalmazta a sértettet /családját, a közösség bármely tagját/, hogy az elítéltet megölhesse. Később, mikor a hatóság hajtotta végre, rendes módja a fejtétel volt, előfordult az akasztás is, mely inkább a szolgasorsú gonosztevők szokásos kivégzési módja volt. Ettől eltértek László törvényei, amelyek tolvajlás esetén kötéllel büntették a szabad embert is. A városi jogokban több fajtáját is ismerték a büntetési nemek, így ismeretes volt: keréketörés, karó, vízbefulladás /leginkább nőkre alkalmazva/ vagy máglya. Ezek a halálbüntetés súlyosabb neveit jelentik, melyek inkább később honosodtak meg a magyar büntetőjogban. Ugyanakkor viszont a városi jogokban vált el először a halálbüntetés a jószágvesztéstől.

A halálbüntetés mint a legsúlyosabb büntetési nem a legsúlyosabb bűncselekmények ellen irányult. Szent Istvánnál halálbüntetés várt az ispán ellen fondorkodókra; arra, aki kardot rántott azért, hogy mást megsebesítsen és ugyanígy bűnhődött az az ispán is, aki más házát megrohanta abból a célból, hogy annak javait elpusztítsa. A II. törvénykönyv 12. fejezete értelmében: „Ha valaki karddal embert öl, ugyanazon kard által vesszen el”. Ez a rendelkezés a tálió elv első /írással/ megjelenése a magyar büntetőjogban. A tálió elv lényege: az élet és testi épség ellen elkövetett bűncselekmény esetében az elkövető ugyanolyan büntetést kapott, mint amilyen sérelmet jogellenes magatartásával okozott. Emiatt gyakran nevezik a táliót „szemet szemért, fogat fogért” elvnek is. Tálió büntetés alkalmazására azonban csak akkor kerülhet sor, ha a sértett és az elkövető egyenrangú, ha rangkülönbség van közöttük ez a büntetés nem alkalmazható.

István törvényeiben a visszaesés a lopás bünteténél vonta maga után a halálbüntetés kiszabását. Ha szolga vagy szabad harmadszor lopott: „veszítse el életét”. László már a szolga másodszori lopásánál akasztást írt elő. Ha a szabad ember 10 dénárnál többet lopott: „vesszen minden vagyonával”. Ugyanezt a büntetést szabták ki akkor is, ha a lopáshoz minősítő körülmény társult. Így igen súlyos szankció /halál és jószágvesztés/ sújtotta azt, aki háború idején, hadban lopott. Kálmánnál nem találkozhatunk halálbüntetésre vonatkozó rendelkezéssel.

2. Testi büntetések

A kora feudális állam büntetőjogában a halálbüntetés nem túl gyakran fordult elő, viszont jellemzőek a testi büntetések, melyek a régi büntetőjogok legjellegzetesebb megtorló intézkedései. E büntetési nem olyan külső rossznak alkalmazása, mely anélkül, hogy az elítélt életét megsemmisítené, közvetlenül annak testét érinti. Két fajtája van ahhoz képest, hogy múló vagy maradandó következményekkel jár: testfenyítő és testcsonkító. A szent királyok törvényeiben főleg a testcsonkítók a gyakoriak: szemkivájás, nyelv-, kéz-, fül-, orrlevágás, melyek közül a két utóbbit csak szolgasorsú gonosztevőkre nézve vettek alkalmazásba. István törvényei jobbra csak azt sújtották testcsonkító büntetéssel, ki a levágandó tag váltságdíját megfizetni képtelen volt, azonban László a megválthatást nagyrészt kirekesztette. A késői Árpád-korszakban a testcsonkító büntetések közül csak a kézvesztés fordult elő, különösen a városi büntetőjogban több büntettnél alkalmazták szankcióként pl: vásári biztonság háborítása, hamis mértékek használata, templomszereknek zálogba vétele vagy adása. A testfenyítő büntetések /ostorozás, botozás,

vesszőzés/ vagy önállóan, vagy mellékbüntetésként kerültek alkalmazásra, végrehajtásuk pedig különös nyilvánossággal történik: vásár alkalmával vagy a vasárnapi istentiszteletre összegyülekezett nép jelenlétében az egyház előtt.

Először a testcsonkító büntetésekről. A magyar szokásjog tükröződik a „szemet szemért, fogat fogért” elv alkalmazásában, melyet a testi büntetéseknél úgy is fogalmazhatunk: testcsonkítás testcsonkításért. Ezzel István II. törvénykönyvének 13. fejezetében találkozhatunk: „Ha valaki kardot rántva bárki mást megsért, akár szemén, akár lábán, akár kezén, hasonló sebet szenvedjen saját testén”. A talió elv alkalmazásával István a bosszút kívánta megakadályozni azáltal, hogy törvényileg kimondta a hasonló büntetést, megelőzni törekedett, hogy a sértett maga vagy valamely hozzátartozója révén vegyen elégtételt az elkövetőn, szem előtt tartva azt is, hogy bosszú esetén az indulatok elvakíthatják a sértettet, aki így a tettesnek jóval súlyosabb sérülést okozhat, mint amelyet maga elszenvedett. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ez láncreakciót válthat ki: a tettes felbátorodik, ismét szúr, és ez akár emberöléshez is vezethet vagy esetenként a két család állandó harcaihoz.

A testcsonkítás jellemző büntetés volt a lopásnál. Többször arra irányul, hogy visszaesés esetén látsszon a tolvajról, hogy visszaeső elkövető. Istvánnál ha valamelyik szolga először követett el lopást levágták az orrát, amennyiben nem tudta magát megváltani. Ha a szolga másodszor /levágott orral ismét/ lopást követett el megváltás hiányában levágták a fülét. László rendelkezése értelmében ha valaki saját szolgáját lopáson érte, orrlevágás céljából a bírák kezébe kellett adnia. Ha a lopáson kapott tolvaj a templomba menekült, kihozták onnan és megvakították. A lopást elkövető szökevény szolga ugyanezt a büntetést kapta. László III. törvénykönyvének idején a tolvaj özvegyasszony fél szemét vesztette vagyonával együtt, a férjes asszony pedig orrával fizetett a lopásért /Istvánnál a férje kétszer megválthatta/. Ha szabad ember 10 dénárnál kevesebbet lopott fél szene bánta és István törvénye szerint ítélték el. A szolga 6 dénárt meghaladó lopásánál mindkét szemét elvesztette; ezen összegnél kevesebb értékre elkövetett cselekményénél fél szemével bűnhődött és amit elvett az urának kellett kétszer visszatérítenie. Kálmánnál a „vétkén marasztott” tolvajt szeme világától fosztották meg, ugyanúgy bűnhődött, aki barmot vagy egy barom árát avagy 20 dénárt érő ruhát lopott. Szintúgy ez volt a szankció annál a személynél, aki csak gyanúból fogott meg valakit tolvajként.

Testcsonkítással egyéb bűncselekményeknél is találkozhatunk. István rendelkezése értelmében a fondorkodó, ha csak egy embernél fondorkodott: veszítse el nyelvét”. A kézlevágás az egész középkor folyamán létező büntetés volt. Leginkább az esküszegés, illetve a hamis eskü szankciója. Első királyunk törvénye alapján az esküszegő - akár tehetős, akár közrendű - büntetése kézlevágás, ha nem tudta megváltani a kezét. /A megváltás összege különböző volt aszerint, hogy tehetős vagy közrendi volt az elkövető/.

István Korában a testfenyítő büntetések közül az ostorozás volt gyakorlatban. Ha szegényebb társadalmi állásúak és közrendű emberek a mise ideje alatt suttoztak és ezáltal a többieket zavarták, büntetésük ostorozás, méghozzá minősítve: megkötözve korbácsolták meg őket. A büntetés szigorúságát jól mutatja, hogy végrehajtása mindenki szeme láttára, a templom udvarán történt. A megszégyenítést pedig fokozta, hogy mellékbüntetésként hajlenyírás várt rájuk. Ostor volt a büntetése annak a szabadnak is, aki másnak a szolgálólányával paráználkodott - első alkalommal. Ha másodszor is elkövette e bűnt ugyanazzal a szolgálólánnyal az ismételt korbácsolás mellett a haját is lenyírták. Ha szolga paráználkodott szolgálólánnyal már első alkalommal korbács és hajlenyírás volt a szankció.

Lászlónál is az ostor, illetve a vessző szolgált a testfenyítés eszközeként. Azt a nemes vagy vitézt, aki más házára támadt, illetve a ház asszonyát bántalmazta megnyírták és ostorozva hordták körül a piacon, majd eladták szolgának. Ha papi rendbe tartozó lopott az előjárója vesszővel megfenyítette és amit lopott megtéríteni volt köteles. Testfenyítő rendelkezésekkel Kálmán egyik törvénykönyvében sem találkoztunk.

3. Szabadságbüntetés

Az előbbiekhöz képest e korszakban ritkábbak. Legsúlyosabb közülük a szabadság teljes elvesztése, vagyis a szolgakénti eladás volt. E büntetés az elkövetőt státusában sújtotta és a szabadság tényleges elvesztése ennek csak következménye volt. Főként visszaesőkre vagy az előírt vagyonbüntetést, azaz bírságot, megváltást fizetni képtelenekre szabták ki. Ez utóbbiak saját vételárukból fedezték a büntetést. László törvénye szerint a templomba menekülteknél, a megérdemlett halálbüntetés pótlásául, sőt a halálbüntetés alól menekülteknek ártatlan gyermekei szolgaságra vetése is előfordul. A szabadságvesztés természetesen csak szabad emberre volt

kiszabható, akire a büntetés végrehajtása után már a szolgára irányadó rendelkezéseket alkalmazták. Minősített módja e büntetésnek a vásárra vittnek ostorozása és hajának lenyírása vagy pedig külföldre való eladása volt. A szabadságot meg nem semmisítő, hanem csupán megszorító, elvonó büntetésekkel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy börtönbüntetéssel csak kivételesen találkozhatunk az Árpád-kori törvényekben és okmányokban. Előfordult az ideiglenes szabadságelvonás azokkal szemben, akiket bűncselekmény elkövetésével gyanúsítanak, amíg meg nem tisztulnak a vád alól vagy bűnösségük bizonyossá nem válik. A kiutasítás pedig különösen a városi büntetőjogokban szerepel, vagy örökre, vagy bizonyos időre rendelik el.

István törvénykönyveiben a szabadságbüntetés mint szolgaságba adás jelenik meg. Ahogy e korban általában ritkán fordul elő, úgy első királyunknál is mindössze három esetben találkozhatunk e büntetéssel. Az I. törvénykönyv 29. fejezete értelmében: „az a szabad ember, aki másvalaki szolgálólányával való házasságot választotta a szolgálólány gazdája tudtával, elveszítve szabadságát örök szolgaságba essék”. Ha a férjes asszony harmadszor lopott szolgálónak adták el. István szigorúan büntette a lopást, nemcsak szolgák, de szabadok tettei esetén is. Ha a szabad először lopott és nem tudta magát megváltani, szolgának adták el és ha ugyanez a személy szolgaságban követett el lopást, a szolgákra vonatkozó rendelkezések alá esett.

László törvénykönyveiben is főként a lopással kapcsolatban alkalmazták a szabadságbüntetéseket. Ha a lopás elkövetője a templomba menekült az egyház szolgájává vált, de ha a pap elbocsátotta: „adják el más vidékre”. A tetten ért tolvajt az egyházi menedékjog sem mentette meg a büntetéstől: életét ugyan meghagyták, de a templomból kihozva a tízévesnél idősebb gyermekeivel együtt szolgaságra vetették. A családon belüli lopásnál ha közrendű volt a tettes: eladták, mint számkivetettet, ha pedig nemes volt: a tömlöc fogságába vetették. Azt a hajadon leányt, aki lopott, eladták és többé nem nyerhette vissza szabadságát. Ez elég szigorú rendelkezés volt, mely a megelőzést tartotta szem előtt. Végül még egy lopással kapcsolatos rendelkezés: ha a bíró a tolvajra nem szabta ki a törvényben előírt büntetést /akasztás, orrlevágás/, szolgaságra eladták és mindenét elveszítette. Ha viszony törvény elé vitték az ügyet és a bíró igaznak bizonyult, a vádlóját sújtotta az a büntetés, amit ő kapott volna, sőt ha a vádló tehetősebb ember, mint a bíró, akkor szabadságát is elvesztette. Ezen rendelkezésnek nemcsak a betűje, de a szelleme is kegyetlen: a bíró sokkal kevesebbet kockáztat, ha ártatlant akasztat fel, mintha a bűnöst nem bünteti.

László a lopáson kívül más büntettekre is szabadságbüntetést írt elő: aki karddal embert ölt, azt tömlöcbe vetették és vagyonát elvették. Sőt szabadságát is elveszítette, ha vagyona kevesebb volt, mint 110 pénz. Ez az összeg az Istvánnál is előforduló vérdíj. Lászlónál a hajadon leányon vagy asszonyon erőszakot elkövető egyén is ugyanúgy büntetendő, mintha embert ölt volna. A király II. törvénykönyvében találkozhatunk ideiglenes szabadságelvonással is. Ha valaki a király engedelmével árult lovakat a határvidéken: tömlöcbe került, még az ő megyéjének ispánja bizonyosságot nem tett mellette.

Kálmán törvényeiben már nem fordul elő olyan gyakran szabadságbüntetés, mint azt László királynál tapasztalhattuk. Nála e büntetésnimmel a lopással kapcsolatban találkozhatunk. A vétken marasztott tolvaj feleségét, ha részes volt ura vétkében szolgaságra vetették és tizenöt évesnél idősebb fiai /Lászlónál a fiúk és leányok egyaránt szerepeltek/ szintén így bűnhődtek.

4. *Becsületbüntetés*

A becsületbüntetések közül, melyekben különösen a szegényítőkből a középkori jogélet leleményes volt, az Árpád-kori büntetőjog a vezeklést, a becstelenséget, a hajlenyírást, a bitófát és a szegényítő megkövetést ismerte. A vezeklés inkább egyházi büntetés volt az egyházat érintő bűneseteknél. Azt jelölte, hogy mellékbüntetésként járt egyfajta megszegyenyítés olyan bűncselekményekért, melyek közelről érintettek valamilyen vallási tilalmat. A becstelenség, melynek a társadalmi állásra és a törvény előtti fellépésre nézve igen fontos következményei voltak, csak ritkán fordult elő. A hajlenyírást pedig többnyire szolgáknál alkalmazták. Általánosabb büntetést képezett a megbélyegzés, melyet eleinte egyházilag, a templom kulcsaival hajtottak végre, majd tisztán világi büntetésként alkalmaztak többrendbeli alattomos büntettekénél, főleg ezek ismételt elkövetésének megakadályozása végett. A szolgának rendszerint az orrára, a szabadnak a homlokára vagy az arcára sütötték a becstelenséget. E büntetésben fellelhető a preventív cél: az elkövetőnél messziről látni lehessen, hogy visszaeső. Általában a vallás elleni cselekményeknél találkozhatunk a megbélyegzéssel.

A leggyakoribb becsületbüntetés a vezeklés /bűnbánat/ és a böjtölés volt. Az Árpád-kor törvények legtöbbször mellékbüntetésként írták elő e szankciókat. Ezek etikai alapja az emberek

alázatosságra kényszerítése, a gőgösök megalázása volt. Minősített szégyenbüntetés a hajlenyírás, mely többnyire a szolgakénti eladás mellett mellékbüntetés volt.

Az Árpád-korban a becsületbüntetések mindkét fajtája - a gyalázó és szégyenítő büntetések - egyaránt megtalálható volt. A gyalázó büntetésnek két formája fordult elő: a megbélyegzés és a hajlenyírás. A szégyenítő büntetés csupán a becsületézésre hatott. A bitófa, a pellengér - melyek inkább a későbbi korok jellemző büntetései - ebben az időben csak a városi jogokban ismeretesek.

Istvánnál a megbélyegzéssel és a hajlenyírással, mint gyalázó büntetéssel találkozunk. A szent király az újonnan megszervezett keresztény egyházat szigorú intézkedésekkel védte. Fellépett a pogány szokások, a boszorkányok ellen is. Ha a boszorkányt másodszor találták a boszorkányság bűnében, böjtöt róttak rá, a böjtölés után pedig megbélyegezték a mellén, a homlokán és a lapockái között kereszt alakjában a templom kulcsával. Ha harmadszor is ilyen bűnbe esett, akkor az egyházi igazságszolgáltatás átadta a világi bírának, hogy ítélkezzenek felette.

A hajlenyírásról megállapíthatjuk, hogy leginkább más - többnyire testi - büntetés mellett szabták ki. Mivel a kereszténységgel a hosszú haj viselete is szokássá vált, a hajlenyírást meggyalázásnak tartották. Ez egyfajta figyelmeztető az embereknek: a levágott hajú ember bűncselekményt követett el, óvakodjanak tőle. A papok és az ispánok a falusi bírók feladatává tették, hogy parancsukra vasárnaponként minden ember jöjjön össze a templomba, kivéve akik a tüzet őrzik. Ezen intézkedés jelentősége, hogy a büntetés /hajlenyírás/ nem az elmaradókat, hanem a falusi bírót sújtotta, nekik kellett ugyanis gondoskodniuk, hogy templomba menjenek az emberek. Az ostorozást, mint testi büntetést hajlenyírás egészítette ki a paráználkodóknál és a templomban, a mise idején suttogóknál. Lászlónál a gyalázó büntetések közül a hajlenyírás szerepel. Az, aki a bíró pecsétjét semmibe vette és harmadszorra sem állt elő az idézésre, elveszítette ügyét és megnyírt fejjel eladták adósságáért.

Kálmán I. törvénykönyvében a megbélyegzéssel találkozunk. Ha a hamis tanúzással vádolt személy a próbán vétkesnek bizonyult, az arcára keresztforma jegyet égettek vassal, hogy többé senki se fogadja el tanúságát.

A szégyenítő büntetések közül a vezekléssel, illetve a böjtöltetéssel találkozhatunk István büntető rendelkezéseiben. A vezeklés tipikusan egyházi jellegű büntetés volt; a böjtöt a kánonok rendelkezései szerint hajtották végre. E büntetés leginkább mellékbüntetésként fordult elő más szankciók mellett. Böjtölnie kellett a szándékos emberölés elkövetőjének, illetve annak is, aki gondatlanul ölt meg valakit. Az emberi élet kioltása erkölcsi szempontból súlyos bűn volt, ezért szabtak ki - a vérdíj mellett - vezeklést is. Ha szolga ölte meg másvalakinek a szolgáját, a gyilkosnak vezekelnie kellett, szintúgy abban az esetben, ha szabad ölt szolgát. Ezen intézkedésnek nagy jelentősége volt: az, hogy a szolga megölője is böjtölt, azt jelentette, hogy bűnt követett el, ami egyházi szempontból a szolga emberi méltóságának elismerésével volt azonos. Böjt volt a szankció feleségölés esetében is. A gyilkosságért tehát a világi büntetésen túl egyházi büntetés is járt. Az egyház is igyekezett a maga eszközeivel elejét venni az ilyen súlyos cselekedeteknek. Látszólag a böjt sokkal enyhébbnek tűnik, mint a világi büntetés, holott valójában az ilyen vezeklő böjtölés kenyéren és vízen, az egyházi fegyelem szerint, akár 10-12 (!) évre is kiterjedhetett.

Ha közrendű ember szegte meg esküjét szintén böjtöt írtak elő számára. Ha gazdagabb, előkelő emberek suttoztak a mise alatt, büntetésük: „szidják meg őket és szégyenszemre úzzák ki a templomból”. Boszorkányság esetében a boszorkányt a templomba vezették és átadták a papnak, hogy böjtöltesse és hitre oktassa, majd a böjtölés után hazamehetett. Ismételt elkövetés esetén súlyosabb büntetést is alkalmaztak.

László szégyenítő rendelkezései a vezeklésre, illetve bűnbánatra vonatkoznak. A paráznaságon kapott asszony köteles volt bűnbánatot tartani a kánoni rendelkezések szerint. Aki a vasárnapokat és az ünnepnapokat meg nem tartotta, illetve a kántornapokon és az ünnepek estéjén nem böjtölt, avagy nem a templom mellé temette halottait: 12 napon át kalodába zárva, kenyéren és vízen vezekelnie kellett. Ha valamely úr a szolgája testét, illetve a falusi bíró a helybeli szegény vagy jövevény testét nem vitette a templomhoz ugyanazon büntetést szenvedte el. Kálmánnál is bűnbánat volt a szankció a parázna asszony számára. A „magzatjukat vesztő” /értsd: elhajtó/ asszonyok a főesperes előtt vezekeltek. Ha szabad ember az ünnepeket nem tartotta, büntetése: „3 napig vezekeljen” - ez tehát enyhébb büntetés volt, mint ami Lászlónál szerepelt.

5. **Vagyonbüntetés**

Az Árpád-korszak legszokásosabb büntetésnemét képezték. Ebben jelentős szerepe volt a kompozíciós rendszernek, amely kedvezett e büntetési nemnek. Két fajtáját különböztethetjük meg: a vagyonekobzást és a pénzbüntetést. Az elkobzást az életnek büntetésként való elvesztésével, valamint a szolgaságra vetéssel vagy az országból történő száműzéssel rendszerint összekötötték; bár nem túl gyakran, de önálló büntetésként is szerepelt. A vagyonekobzáson kívül, mint a vagyont részben megtámadó büntetések előfordulnak még a bírságok, mint egyéb büntetések váltságdíjai. Később önálló büntetésként is kiszabták a bírságokat, melyeket többnyire a sértett és a bíró vagy a király, esetleg ezek egyike részére kellett fizetni. A váltságdíjakat István, később László is az akkori pénzszegény világot eléggé jellemzően tinókban állapította meg. Egyébként a pénzben megállapított bírságok fejében is szokás volt könnyen pénzzé tehető ingóságokat, különösen marhákat megfelelő számban adni.

Mint tulajdonképpeni bírság jelentkezik a vérdíj /compositio homicidii, később homagium/ mely gyilkosság és szándékos emberölés esetén volt fizetendő, mint az emberélet elpusztításának kártérítése. Az összege pedig István és László törvényeiben 110 arany penzát tett ki, melynek bizonyos büntetteknel csak a felé kellett megfizetni. Például: kevesebbet fizetett a hitvesgyilkos, illetve aki gondatlanságból ölt, a vérdíj fele volt a kisebb hatalmaskodási ügyekben fizetendő élődíj, melyet hatalmaskodási díjnak is neveztek. A kisebb bírságokat rendszerint 10 vagy 6 penzában állapították meg. Mindezekon túlmenően bírságnak tekinthető némely büntett által okozott kárnak a törvény rendeletéhez képest kétszerese vagy többszörös megtérítése is.

A vagyonbüntetések kapcsán néhány szót szólnék a pénzről is. A IX-XI. századi magyarság már túl volt a cserekereskedelem kezdetleges korszakán. A forgalmat pénzzel, méghozzá terménypénzzel bonyolították le. Állatbőrök, prêmesruha és a tinó képviseltek állandó értékeket, ezek voltak az első pénzeink. Keletről hozott vérdíjrendszerünk pénzegysége a tinó volt. A terménypénzek mellett a magyarok már a Fekete-tenger partján levő őshazáikban megismerkedtek a szomszédos népek ércpénzeivel. Szent István korában a bizánci arany „pensa auri” néven, mint tinóval egyenértékű pénzegység volt forgalomban. /1 tinó=2 és fél ezüst pénz = 30 dénár = 1 arany penza/. László és Kálmán törvényeinek latin szövegében már egyszerűen csak „pensa” szerepel, „auri” nélkül.

Különösen a vagyonbüntetésnél jelentkezik erőteljesen az István törvényeit jellemző büntetőjogi kettősség: már büntetési tételt kell alkalmazni a szolgákra, mint az egyházi rendűre vagy más szabad emberre. Első királyunk vagyonbüntetései: vagyonelkobzás, vérdíj, bírság /megváltás/. A vagyonelkobzás büntetése az újonnan bevezetett keresztény egyház egyik rendelkezéséhez kapcsolódott: a vasárnap megtartásához. Ha pap, ispán vagy más hű ember vasárnap valakit munkában talált és az ökrökkel dolgozott - elvették ökreit, ha lovakkal dolgozott, lovait vették el vagy a lovakat ökrökkel megválthatta. Az elkobzott állatokat a vár népeinek adták át, hogy megehessék azokat. „Ha valaki szerszámokkal dolgozott, vegyék el tőle azokat és ruháit, melyeket ha úgy akarja bőrén megválthat”.

Vérdíj öt esetben fordult elő szankcióként Istvánnál. Ha valaki szándékosan ölt embert 110 penzát kellett fizetnie oly módon, hogy ebből ötvenet a király kincstárába vittek, ötvenet a rokonoknak adtak, tízet pedig a bírának és a közbenjáróknak adományoztak. Amennyiben valaki az ispánok közül megölte a feleségét, 50 tinóval kellett kiengesztelnie az asszony rokonságát. Ha vitéz követte el e bűnt: 10 tinót, ha közrendű: 5 tinót tartozott fizetni a rokonságnak. Azt a szolgát, ki szabad embert ölt meg, ura vagy megváltotta 110 tinón, vagy átadta a meggyilkolt családjának. A szabad ember vérdíja 110 penza volt, míg a szolga ára csupán 18 penzára tehető. Ha valaki karddal sebesít meg egy másik embert, s a sebesített meggyógyult a sebet ütő „fizesse meg a vérdíjat”. Amennyiben valaki feldühödve kardot ránt, de nem sért meg senkit: „csupán a kardrántásért fizesse meg a vérdíj felét”.

A vagyonbüntetések közül a leggyakoribb a bírság /megváltás/ volt. Alternatív büntetésként is előfordult: ha az elkövető nem tudta megváltani magát /vagy valamely testrészét/, a másik büntetés sújtotta. Az esküszegő elvesztette a kezét, ha nem tudta megváltani. A megváltás ára tehető esküszegőnél 50 tinó, közrendűnél 12 tinó volt. A szolgálával harmadszor paráználkodó szabad szolga lesz, ha nem tudja magát megváltani. A lopást először elkövető szolga megváltás hiányában az orrát, másodszor lopó szolga a fülét veszítette el.

A váltságdíjat önálló büntetésként is gyakran alkalmazták. Gondatlan emberölés esetén 12 arany penzát kellett fizetni. Az, aki meggondolatlanul másnak a szolgáját ura tudta nélkül szabaddá tette, ha gazdag: 50 tinót kellett adnia, melyből negyven a királynak járt, tíz pedig a szolga urának. Ha pedig szegény és alacsonyrendű cselekedett így: 12 tinó volt a megváltás, ebből fizet a királynak,

kettőt a szolga urának kellett adni. A vitéz leányrabló 10 tinót fizetett a rokonságnak, akkor is, ha a lány rokonságával megegyezett. A köznéphez tartozó elkövető ebben az esetben 5 tinót volt köteles adni. A szolga gyilkosa ha szabad volt, nem engesztelési díjat fizetett, hanem az árát térítette meg a szolga gazdájának. A gyújtogató azon túl, hogy az épületeket és az elégett berendezést helyreállította, 16 tinót tartozott adni, melyek 40 solidust értek.

István a béke megőrzése érdekében szigorúan fellépett a házakat megrohanó szabadok ellen. Megtiltotta, hogy bárki a másakra támadjon, javait elpusztítsa. Különösen súlyos büntetést szabott ki arra az ispánra, aki e célból a vitézeit küldte a másik házára: 100 tinót fizetett az ispán kárpótlásul a támadásért. Ha vitéz más vitéz házát vagy udvarát rohanta meg, 10 tinóval tartozott, a köznépi ember hozzá hasonló sorsú házának megtámadását 5 tinóval kárpótolta.

Korábban említettem, hogy bírságnak tekinthető valamely büntett által okozott kár többszörös megtérítése. Erre is találunk példát István törvénykönyveiben. Ha az ispán vitézeitől valamilyen ürüggyel igazságtalanul elvett valamit, vissza kellett adnia és még a magáéból ugyanennyit köteles volt adni. „Az az ispán, aki a király részét elsikkasztja, adja vissza, amit sikkasztott és kétannyival tegye jóvá” /II. törvénykönyv 8. fejezet/.

Lászlónál is találkozhatunk vagyonelkobzással, amely súlyos bűncselekmények mellett elválaszthatatlan mellékbüntetésként jelenik meg. Így például akkor, ha a főember közeli hozzátartozója lop, a hadban elkövetett lopásnál, a karddal történő emberölésnél, a férjes asszony, illetve az özvegyasszony lopásánál /utóbbi esetén a fiait megillető részen túli vagyonára/, továbbá a templomba menekült tolvaj gyermekei vagyonára, illetve annak a bírónak a vagyonára, aki nem szabta ki a tolvajra előírt büntetést.

Ezek mellett vagyonbüntetések sorát találjuk László törvényeiben. Az, aki ünnepnapon vadászott elvesztette lovait, melyeket ökrön megválthatott. A rendelkezés érdekessége, hogy itt szerepel a megváltás lehetősége, ami László esetében elég ritkán fordult elő. A vasárnap vagy nagyobb ünnepen kalmárkodó a lovát veszítette el. A pogány módra áldozók egy ökörral bűnhődtek. Az ünnepnapon dolgozó zsidó „mely szerszámmal dolgozott, azt veszítse el”. Aki a király engedelmével vitt árulni lovat a határokhoz és nem minősül vétkesnek - szabadon engedték, de lovát elveszítette.

A büntetések jelentős részénél konkrét pénzüsszeg szerepel szankcióként. Lászlónál igen gyakran 55 pénz fordul elő, mint büntetés. Aki vasárnap vásárt ült és nem akarta sátrát elbontani 55 pénzt fizetett. Ha valaki a papot rákényszerítette, hogy templomon kívül mondjon misét ugyanilyen összeggel bűnhődött. Szintúgy az is, aki nem engedte a tolvajt megkötözni, ő a pénzbüntetésen túl kötözött a tolvaj büntetését szenvedte. Ez a rendelkezés mutatja, hogy súlyos büntetés járt a bűnpártolásért. Ha a bíró ártatlant akasztatott fel a vérdíj összegét fizette és az elítélt javait vissza kellett adnia az övéinek. De ha két tanúval megmentette magát, akkor aki bevádolta, annak 55 pénze bánta. Ha nemes vagy vitéz más házát megtámadta - vagyonából két rész bírság, a harmadik a fiainak és feleségének maradt. Más szabad emberek, akik vele voltak 55 pénzzel tartoztak. A szolgák pedig ugyanúgy bűnhődtek mint uraik, kivéve ha azok tudta nélkül cselekedtek, ekkor ugyanis eladták őket: áruk fele „bűneik bírsága”, másik fele az uruké. Amennyiben százados vagy vitéz a király törvényeit megszegte 55 pénz volt a szankció. Aki a tolvajjal megegyezett ugyanennyi pénze bánta. Ez a rendelkezés a bűnpártolás, illetve az orgazdaság büntetése. A futó követet megverő ember 55 pénzzel bűnhődött, aki csupán kantárszárnál fogva visszatartja 10 pénzt fizetett.

Az 55 pénzes összegű büntetések mellett más összegek is előfordultak. Aki a király pecsétjével idéztet valakit és maga nem jelenik meg az udvarnál 5 pénzt kellett fizetnie bírságuk és valahányszor így cselekszik, annyiszor öt pénzzel tartozik. Akinek tanácsából a tolvaj szolga a templomba menekült, 2 pénzzel tartozott az egyháznak. Ha úgy sikerült templomba menekülnie, hogy nem fogták el, illetve nem kötözték meg. az urának 1 pénzen meg kellett váltania és köteles volt minden kárát megtéríteni annak, akit a szolga meglopott. Ha a tolvaj szolga urának nem volt elég pénze, a kárvallott 1 pénzt adott az egyháznak és a szolga az övé lett.

Ahogy már Istvánnál láttuk, úgy Lászlónál is találkozhatunk azzal a pénzbüntetéssel, mely bűncselekmény által okozott kárnak a többszörös megtérítése. A II. törvénykönyv rendelkezése szerint ha szabad 10 dénárnál kevesebbet lop, tizenkétszer adja meg a lopást és 1 ökörral meg kell váltania magát. Ha szolga 6 dénárnál kevesebbet lopott - fél szemének elvesztése mellett -, amit elvett ura köteles volt kétszer visszafizetni. Ha gazdátlan jószág, szolga összeszedője valamit elrejt „háromszor térítse vissza és adjon 10 pénzt bírságul”. Aki a királyi palotában peresével törvényt nem állt és a király engedelmé nélkül hazament, perének elvesztésével bűnhődött és ezenkívül amit a másiktól elvett volna kétszer kellett megadnia.

Találunk példát a megváltásra is. László elrendelte, hogy a gazdátlan szolgákat, illetve jószágokat a vármegyékben a sokaságnak kell mutogatni, hogy gazdájuk megtalálhassa őket /azokat/. A gazda a szolgáját 90 dénáron, a lovát 12 dénáron, az ökrét 5 dénáron válthatta meg, mely összegből két rész a királyé, a harmadik az ispáné volt.

Kálmán két törvénykönyvében is leggyakoribb büntetés a vagyoni szankció. Aki a király engedelmével nélkül lovat árult a határvidéken „a ló árát veszítse el”. A II. törvénykönyvben szerepel /ahogy Istvánnál és Lászlónál is/ az okozott kár többszörös megtérítése: aki ünnepnapon árul „adja meg az árát négyszer” és ezen túl bünbánatot volt köteles tartani. Ez a rendelkezés jól mutatja, hogy Kálmán is védte az ünnepnapok szentségét.

A konkrét pénzösszegben megállapított büntetések közül Kálmánnál a 10 pénz összegű büntetés szerepel jellemzően. A már földjét elfoglaló ugyanannyit veszített a maga földjéből és 10 pénzt fizetett büntetésül. Aki a nála levő kóborló szolgát másnak ajándékozta vagy eladta, 10 pénzt volt köteles fizetni, sőt a vevő is ugyanennyivel tartozott. Amennyiben a hamis tanúzással vádolt személy a tüzes vas próbáján megtisztult, a vádoló 10 pénzzel bűnhődött. A templomától messze eltávozott falu is ilyen összeget volt köteles bírságként fizetni.

Természetesen más összegű pénzbüntetések is előfordultak. Aki az ispán és a király vámszedőjének pecsétje nélkül kísérelt meg az országból kijutni 1 pénzzel bűnhődött. Aki viszont a király engedelmével nélkül kóborlót fogadott fel, 55 pénzt tartozott fizetni. Kálmán az I. törvénykönyvében elrendelte: a király vagy herceg alá minden megyében ahova bemegyén hadra való lovat kell adni. Ha az eldöglött, 15 pénz járt a gazdájának, amennyiben csak megsérült, ennek az összegnek a fele.

IV. RÉSZ

NEVEZETESEBB BŰNTETTEK

A kora feudalizmusban a bűntett fogalmára nézve határozatlanság uralkodott. A források különböző elnevezésekkel illették a bűncselekményeket /excessus, maleficium, crimen stb/. Mindenesetre már e korban megkülönböztették a bűntettektől a kötelezettség szegéseket, melyeket vagyonbüntetéssel vagy bírsággal fenytettek. Míg a magyarság a törzsszerkezet elvei szerint kormányozta magát és a vérszerződés még inkább csak külsőleg fűzte össze a törzseket, ezen nemzeti egységet sértő tettek voltak a legnagyobb közbűntettek. Például: a vezér személye iránti hűtlenség, hazaárulás, szökés, esküszegés, a hadseregnél való meg nem jelenés, idegen néphez való átpártolás stb. A magánvétségek körébe a lopást, a rablást, a rablógyilkosságot sorolták, ezek olyan bűntettek voltak, melyek felett nemzeti bírúk ítélkeztek.

A legtöbb jogsértést, mint azt István törvényhozásának több pontja mutatja, magánsértésként tekintették, melyeket a sértett vagy a családja bosszult meg és követelt érte a sértőtől elégtételt. A központi hatalom egyesítése a királyság kezében és a nemzetnek a nyugati keresztény egyházba térése nevezetes mozzanatok voltak a magyar büntetőjogra nézve is. A közjogi természetű Szent István - féle királyságban a közbűntettek, melyek a keresztény államot sértették, fogalomra és számra nézve mindinkább kifejlődtek, élükön a felségsértő bűntettek, a király ellen irányozva. Az egyház pedig nemcsak azáltal folyt be a büntetőjogba, hogy parancsainak, tanainak egynémely megszegését az állam is sújtotta, hanem a szent királyok idejében egészen világi bűntetteknel a világi büntetéshez csatlakozott az egyházi fenyték. Az Árpád-kori bűncselekményeket - mai szemmel nézve - legcélszerűbb tárgy szerint osztályozni:

1. Közbűncselekmények: melyek a közösséget fizikailag sértették,
2. Vallás elleni bűncselekmények: melyek a közösséget pszichikailag sértették,
3. Magánbűncselekmények: melyek a közösséget csak virtuálisan sértették, fennhagyván a lehetőséget, hogy bárkivel megtörténhet a jogsértés.

1. *Közbűncselekmények*

A katonanépeknél, mint amilyen a letelepülő magyarság is volt, természetesnek tekinthető, hogy a legsúlyosabb büntették a katonaság érdekei ellen irányuló cselekmények számítottak. A katona nemzeteknél létfeltétel volt, hogy hadakozzanak és győzzenek. A győzelmet pedig csak úgy biztosíthatták, ha minden harcostól maximális teljesítményt kívántak és ezt büntető szankciókkal is megerősítették. Ezt fejezte ki a „győzni vagy meghalni” elv. Mikor a keresztény királlyal párhuzamosan az élet gazdasági alapja már nem a háború volt, sőt a terménygazdálkodás is kezd kialakulni, a büntetőjog se kívánja mindenkitől, hogy életcélját csatanyerésre koncentrálja. Kialakul az új magyar embertípus: az őstermelő, akinek szüksége van békére, hogy megtermelhesse létalapját. Ez a büntetőjogban is változást hoz. A bűncselekmények jogi tárgya immáron nem a háborús érdek megsértése, hanem a béke, a közösség békéjének sértése. A közbéke megsértése a közbűncselekmények elvi alapja, tulajdonképpen megsértése mindannak, amit a jog rendel, és így minden bűncselekmény mélyén felfedezhető. Elvileg közbűntett volt mindennemű jogszabálysértés.

a) A hűtlenség

Fogalma alá e korszakban az ún. állam büntettek tartoztak. Hűtlenségbe esett az, aki a király vagy a királyné személyét sértette. E büntett elsősorban a királyt érintette, akinek hatalmában állt törvényben védekezni sérelmei ellen. A nota infidelitatis kifejezés az Árpád-kori írott jogforrásokban még nem fordul elő, de István és Kálmán egy-egy rendelkezésében ott találhatjuk a „zárassék ki a hívek közösségéből” kifejezést. Ez teljes, legnagyobb büntetést jelentett, ami lényegében a hűtlenséget elkövetőt sújtó élet- és vagyonvesztésnek felelt meg. Tehát a nota infidelitatis összetétel ugyan nem volt ismert a patrimonális korban, de valószínűleg magát a bűncselekményt ismerték, mégpedig úgy, mint a hűség (fidelitatis) ellentétét.

A hűtlenség tényállási elemei a királyság megalakulása táján alakulhattak ki. Valamiféle szokásjogi elődje lehetett már a fejedelmek idején is, de az egységes királyság át kellett, hogy szervezze a jogintézményt az új viszonyoknak megfelelően /a fejedelem ugyanis más jellegű uralkodó volt, más volt tehát a jogi védelme is/. Az pedig, hogy az átszervezés már a királyság megalakulásának korában megtörtént, arra bizonyíték István erre vonatkozó rendelkezése. A hűtlenség körébe

tartozó cselekmények büntetése fej- és jószágvesztés volt, mely alól csak a királyi kegyelem mentesíthetett.

István rendelkezése értelmében a király vagy az ország ellen összeesküvőnek az egyház nem adhat menedéket. Szigorú büntetést szabott ki a hűtlenség elkövetőjére: „essék átok alá” és emellett a hívek közösségéből kizárták. E bűncselekménynél különböztetést találunk a büntett stádiumai között. Jól jelzi a büntetés szigorát, hogy a király a fent említett büntetéssel sújtja azt is, aki a hűtlenséget megkísérelte vagy akár csak az elkövetővel tudva egyetértett. Sőt ugyanez a szankció abban az esetben is, ha valakinek ilyen cselekményről tudomása van és bizonyítani is tudná, mégis elmulasztotta a feljelentést.

A hűtlenség Kálmán idején is súlyos bűncselekménynek számított, szigorú büntetéssel sújtották. Ezt jól bizonyította, hogy a kálmáni törvény lényegében a - majd száz évvel korábbi - istváni törvény szó szerinti átvétele. Egy lényeges különbség azonban van a két rendelkezés között. Míg Istvánnál a hűtlenség a király vagy az ország elleni összeesküvés, addig Kálmán a II. törvénykönyv 6. fejezetében csak a király személye és méltósága elleni cselekményekről szól. Egyébként Kálmán is ugyanazzal a büntetéssel sújtja a hűtlenség elkövetőjét, megkísértőjét, aki a kísértővel tudva egyetért és azt is, aki - bár tudná bizonyítani, de - a cselekményt nem jelenti.

b) A hivatali bűncselekmények

Az Árpád-korban a hivatal egyrészt közigazgatási funkciót jelentett, másrészt - és ez sem mellékes - konkrét hatalmat és gazdag jövedelemforrást. Ez utóbbival kapcsolatban gondoljunk csak azokra a rendelkezésekre, melyek szerint a vagyoni büntetés egy része a bírót illeti. Viszont körülírt kötelezettségeik is voltak, melyek áthágása büntető szankciót vont maga után. A közhivatalnokok megnevezésére a törvények általában az ispán (comes) és a bíró (judex) fogalmakat használták. Ez a két kifejezés azonban valószínűleg egy személyt takart, annak kétféle tevékenységére vonatkozott. A comes a király képviselője, végrehajtó szerve a megyében. A hivatalnok comes - mikor végrehajtja a parancsot és judex - amikor büntetést rendel. Istvánnál előfordult, hogy arbiternek nevezték.

Lászlónál ha az ispán nem hajtja végre a király rendelkezéseit - elveszíti hivatalát. A II. törvénykönyv 17. fejezetében foglalt rendelkezés szerint, ha az ispán megengedte, hogy valaki a király engedélye nélkül lovat vagy ökröt áruljon a határvidéken, megfosztották tisztétől. László biztosítani kívánta, hogy a bíró a jogkereső emberek szolgálatára álljon, kötelezettségét teljesítve. Ennek érdekében büntetéssel sújtotta a pert halogató bírákat: ha valaki 30 napon túl halogatja a pert - „csapják meg”.

Kálmánál a bíró az emberei kártevéseiért vagyoni felelősséggel tartozott: „Ami kárt a bíró az ő poroszlója által méltatlanul okoz valakinek, térítsék meg a bíró vagyonából” /I. törvénykönyv 31. fejezet/. Kálmán az ispánok bírói kötelezettségévé tette, hogy kétszer egy évben - május 1-jén és október 6-án - minden püspökség székhelyén zsinatra gyűljenek, hogy azoknak a jogkeresőknek is biztosítsák a jogszolgáltatást, akik a királyi udvarba nem tudnak eljutni. Ez joga és egyben kötelezettsége volt az ispánnak, ezért, ha elmulasztotta, büntető szankcióba ütközött. Az I. törvénykönyv 10. fejezete alapján ha valamelyik bíró a zsinatra menni nem akar: „ítéljék meg a vád szerint”.

Már az Árpád-korban is létezett a választott bíraskodás. A lényeges különbséget az jelentette, hogy még a „fogott” (választott) bírónak joga volt ítélni, addig a bírói hivatal az ispánra kötelező volt, ha hozzá fordulnak igazságszolgáltatásért.

A bírák működésével kapcsolatban fontos volt az is, hogy igazságosan járjanak el, ítéljezenek. Ha a bíró mégis igaztalanul ítélt, a jogorvoslat a bíró perbefogása lehetett. Lászlónál találkozhatunk erre vonatkozó rendelkezéssel, melynek a visszaéléseket is igyekezett megakadályozni. Ennek érdekében úgy rendelkezett, hogy ha valaki igazságtalan ítélettel vádolja a bírót, és ezt nem bizonyítja, vagyonbüntetéssel bűnhődik /5 pénz/. Ellenben ha bebizonyosodik a bíró bűnössége: kétszer meg kellett adnia, mit ítélt és bírságot is fizetnie kellett. A bíró igazságtalan eljárásának tekinthetjük azt is, amikor a bíró a bűnöst nem ítéli el, a büntetést nem szabja ki. László ezzel kapcsolatosan arról rendelkezett, mikor a bíró a tolvajra nem szabja ki az előírt büntetést /akasztás, orrlevágás/: az ilyen bíró mindenét elveszti és szolgának adják el. Ezzel ellentétes volt az az eset mikor a bíró ártatlant akasztatott fel, ilyenkor meg kellett fizetnie a vérdíjat /110 pénz/ és az elítélt javait visszaadta az övéinek. Viszont László adott a bírónak egy mentesülése lehetőségét: ha két alkalmas tanúval megmentette magát, akkor annak, aki bevádolta pénzbüntetést kellett fizetnie. Kálmán az

igaztalan bírót törvény elé idézteti - pecséttel király udvarába - pecsét nélkül a fentebb említett zsinatra.

A királyok azt is biztosítani kívánták, hogy az ítélezést valóban a bíró lássa el, azaz ne bíraskodhassék bárki. László rendelkezett az álbírákról is. A titokban ítéző álbírákat a (valódi) bíró elé rendelte vitetni, aki kikérdezi őket a per tárgyáról, és büntetésül vissza kellett adniuk annak kétszeresét, amit ítélték és ezen felül 10 pénzt.

A hivatalnokok büntetőjogi felelősséggel tartoztak, erre azért volt szükség, mert a király felelőtlen, de felelőtlensége megbízottaira csak a megbízás határáig terjedt. A megbízás végrehajtásáért a hivatalnok már felelősséggel tartozott.

A közbűncselekmények, mint láttuk, olyanok voltak, melyeket vagy az egyén követett el az egész közösség, illetve annak szimbóluma: a király ellen, vagy amelyet a király megbízottja hivatalával visszaélve követett el egyes emberekkel szemben.

2. *Vallás elleni bűncselekmények*

Ezen bűncselekményeknek lelki, lélektani hatása van. Fogalmilag nincs kizárva, hogy rosszállás alá eső fizikai eredményt is létrehozzon, de a vallássértés súlyosabb beszámítása legtöbbször elnyeli a csekélyebb súlyúnak ítélt fizikai hatású bűncselekményt. A vallás elleni bűncselekmények miatti felelősségre vonás jogalapja a közösség pszichikus megsértése: a megbotránkoztatás, jogcíme az isteni rendelkezés megsértése.

A vallás elleni büntettek az Árpás-korban a büntetőjogban jóval alárendeltebb jelentőségűek, mint a nyugati országokéiban. Kiemelhetők a boszorkányság és a bűbájosság, ezeket csak különösen súlyos esetekben, vagy ha ismételten követik el, kívánta István világi karral is sújtani. Szent László azokat végképp az egyházi törvényszékhez utasította, Kálmán pedig már csak a bűbájosokat rendeli büntetni. A többi, a szent királyok törvényeiben felemlített, rendszerint csak csekély bírsággal vagy szégyenítő büntetéssel sújtott vallás elleni bűncselekmény, mint például a pogányságba való visszaesés, az egyház parancsainak megvetése stb., csak addig szerepeltek a törvénykönyveinkben, amíg a kereszténység hazánkban meg nem szilárdult. Fenyítésük később már egészen az egyháznak

lett átengedve. A vallás elleni bűncselekményeket tartalmuk alapján a következőképpen csoportosíthatjuk:

- a) vallássértés: a szűk értelemben vett vallás elleni bűncselekmény, mint például az ünnepszegés, istenkáromlás vagy hamis eskü
- b) bűbájosság: pl. méregkeverés, megrontás, jóslás, magzatelhajtás
- c) szemérem elleni bűncselekmény: pl. paráznaság, erőszak, nőrablás
- d) hazugsággal kapcsolatos cselekmények: hamis tanúzás, hamis vád
- e) csalással kapcsolatos cselekmények: hamis játék, hamis mérték, okirat- és pénzhamisítás - ezek a többi vallás elleni bűncselekményhez csak lazán kapcsolódtak és jogilag még alig voltak kidolgozva az Árpád-korban.

E bűncselekmények nagy része egyházi bírászkodás körébe tartozott. Az ilyen büntetéseket a világi törvény az egyház büntetőhatóságába utalta, az illetékes egyházra bízta a büntetés mennyiségének, minőségének megállapítását, illetőleg kiszabását.

a) *Vallássértés*

A kereszténység felvételével a jog feladatává vált, hogy az alattvalókat legalább külsőleg keresztényi viselkedésre kényszerítse. Éppen ez az oka, hogy István törvénye tele van a vallási életre vonatkozó rendelkezésekkel. Ezek jó része a szabályos ellen vétőket a püspök ítélőszéke elé utasítja és a világi hatalom csak abban az esetben avatkozik be, ha az egyház nem tudja érvényesíteni büntetőhatalmát. Az István után uralkodó királyok igyekeztek folytatni az első királyunk által megkezdett reformokat és érvényt szerint az istváni jog parancsainak. Ezen idő alatt a kereszténység elterjedt az egész országban, az emberek életének részévé vált. Ezt jól mutatja, hogy László, majd Kálmán törvénykönyveiben már nem a vallással kapcsolatos rendelkezéseknek van kiemelt szerepük.

Az István által megteremtett állam ideológiai támasza az egyház. Első királyunk építette ki az országban a keresztény egyházat, amely az akkori pogány viszonyok között jelentős mértékben igényelte a védelmet. A püspököknek biztosította, hogy legyen hatalmuk az egyházi ügyekről gondoskodni, azokat igazgatni, kormányozni és ellátni a kánonok rendelkezése szerint. Sőt előírja,

hogy a világiak engedelmeskedjenek a püspököknek az egyházak igazgatásában, az özvegyek és árvák megvédésében. A papok védelmében kimondta a törvénykönyv, hogy tanúik és vádlóik „minden gáncs nélküli emberek” legyenek. Világi ember tanúságát egyházi ellen senki sem fogadta el. a XI. század végére a XII. század elejére a keresztény egyház megszilárdult Magyarországon. Ezt jól jelzi, hogy László és Kálmán vallási jellegű rendelkezései már az egyház működésével kapcsolatosak.

István törvényhozása nem terjeszkedett ki számos olyan bűnre, amit a keresztény erkölcsi felfogás annak tartott. Ilyen esetben a vezeklés kiszabását áthárította az egyházi bírászkodásra. A gyilkosságot a törvénykönyv csak akkor büntette, ha az a magántulajdont sértette, így pl.: a gyilkos szolga okozta kár megtérítése, illetve szolga megváltása, valamint a feleség meggyilkolása ügyében rendelkezett. A gyilkosság és más „erkölcsi” bűnök megtorlása az egyházra hárult, amely a bűnöst a vezeklés különböző módozataival sújtotta.

A keresztény vallás elleni bűnöket /ha valaki nem törődött a kereszténység megtartásával, hanyagságában és ostobaságában ellene vétett/ István a püspökök elé utalta azzal, hogy a bűnöst a sértés mivoltának figyelembevételével ítélje el a püspök a kánonok szabályai szerint. Ha a bűnös az egyház által kirótt büntetést megtagadta „türelmesen elviselni” hétszeresen bűnhődött, ha pedig tovább makacskodott, átadták a király bíróságának /I. törvénykönyv 13. fejezet/. A király tehát hathatós segítséget nyújtott az egyházi büntetések végrehajtásához. Lászlónál is találhatunk példát a keresztény vallás elleni bűnre. Szigorúan fellépett /1 ökör volt a büntetés/ azokkal szemben, akik még mindig pogány szokásokat követtek, azaz pogány módra kutak mellett áldoztak vagy fának, forrásnak és kőnek ajándékot ajánlottak.

A keresztény vallás megszilárdítása, az egyházi szokások, szertartások betartása érdekében rendelkezéseket találhatunk István törvénykönyveiben. Szigorúan büntették azt, aki vasárnap dolgozott. Ha pap, ispán vagy más hű ember valakit vasárnap munkában talált, elkobozták azt, amivel dolgozott: ökreit, lovait, szerszámaikat, sőt a ruháit is. Hasonló rendelkezéseket később is találunk. László törvénye szerint aki ahelyett, hogy tisztességgel megtartaná az ünnepnapokat, vadászik e napokon, attól elvették ebeit, lovát, ez utóbbit - István rendelkezésével egyezően - ökrön megválthatta. Nagyobb bűnnek számított, ha pap vagy egyházi személy vadászott az előbb említett napokon - ekkor elveszítette egyházi rendjét, míg eleget tesz a vétkéért. A kereszténység

szokásainak betartását a zsidóktól is megkövetelték: a zsidók sem dolgozhattak vasárnap vagy más ünnepnapon. A rendelkezés indoka: „hogya a kereszténység meg ne botránkozzék”. Ha mégis dolgoztak valamely szerszámmal, azt elvesztették. László tiltotta azt is, hogy vasárnap vagy nagyobb ünnepen kalmárkodjanak, aki mégis megtette - lovát veszítette el. Vasárnap vásárt sem lehetett ülni, ha a vásároló a sátrát felszólítás ellenére sem bontotta el, 55 pénzt kellett fizetnie. Kálmán már csak azokat rendelte büntetni, akik ünnepnapon árultak. Egyházi büntetésük: bűnbánat, világi büntetésük: amit árul, annak az árát adja meg négyszer.

A keresztény vallás bevezetésével a falusi bírák feladatává vált gondoskodni arról, hogy - a tüzet őrzők kivételével - az emberek vasárnaponként a templomban gyülekezzenek. Ha bárki elmaradt, azt úgy tekintették, hogy a falusi bírák hanyagságából nem ment templomba, ezért a falusi bírákat büntették, nem a távol maradókat. A büntetés ostor és hajlenyírás volt. László is kötelezte az embereket, hogy vasárnap vagy nagyobb ünnepen a község templomába menjenek, - ha nem mentek: „csapják meg őket”. Azonban volt egy kivétel: ha a falu távolabb esett a templomtól és a falu népe el nem mehet oda. Ekkor azonban közülük egynek kellett mennie mindnyájuk nevében.

István idején böjtöléssel büntették azt, aki a kántorböjtöt - melyről mindenkinek tudomása volt - húsevással megszegte. Egy álló hétig elzárva kellett böjtölnie. Ugyanez volt a büntetése annak is, aki pénteken - melyet az egész kereszténység megtartott - húst evett. A böjt betartását, az ünnepek megtartását később is szigorúan vették, igyekeztek a népet rászorítani az egyház parancsai iránti engedelmességre. László az I. törvénykönyv 25. fejezetében úgy rendelkezett, hogyha valaki „meg nem szenteli a vasárnapot” és nem tartja meg az ünnepnapokat, továbbá a kántornapokon és az ünnepek estéjein nem böjtöl, 12 napon vezeklést írtak elő számára kenyéren és vízen, kalodába zárva. László az olaszoktól is megkövetel a hamvazószerda előtti böjt megtartását, ellenkező esetben: „menjenek ahová akarnak”, de pénzüket, mit az országban kerestek itt kellett hagyniuk. László egyébként az I. törvénykönyvének 38. fejezetében felsorolta a szent ünnepeket - összesen 38 volt évente. Kálmán még egy ünnepnapot iktatott be és ő is büntetést írt elő az ünnepeket meg nem tartókra: ha szabad ember volt 3 napig kellett vezekelnie, „ha szolga, csapják hétig” //II. törvény 14. fejezet/.

Nemcsak a foglalkozás és az egész élet volt alárendelve a vallás szabályainak, hanem a halál is. István büntetést szabott arra is, aki nem akarta meggyónni bűneit: „minden istentisztelet és

alamizsna nélkül feküdjék sírjába, mint a hitetlen”. Ha rokonsága és környezete mulasztotta el, hogy papot hívjon, s így gyónás nélkül halt meg: „gazdagítsák imákkal és vigasztalják alamizsnákkal”, de rokonai a hanyagságukat a papok ítélete szerinti böjttel váltották meg. Ha valakit hirtelen halála miatt nem tudtak meggyóntatni: teljes egyházi tiszteletadással temették el. /I. törvénykönyv 12. fejezet/. A másik két király is rendelkezett a keresztények temetéséről. László elrendelte, hogy a halottakat a templom mellé kell temetni. Sőt az úrnak a szolgája testét, a falusi bírónak a helybeli szegény vagy jövevény halottat is a templomhoz kellett vitetnie, ha ezt elmulasztotta: 12 napi böjtölés várt rá. Kálmán a keresztények temetésével kapcsolatban a következő intézkedést hozta: „A keresztények temetése ne másutt, hanem a templom csarnokában legyen”. /I. törvénykönyv 72. fejezet/.

István szerint nem elég templomba járni, ott a hely szentségéhez méltóan kell viselkedni, ezért igyekezett elérni, hogy a templomban az emberek hallgassák a keresztény tanokat. Így büntetéssel sújtotta azokat, akik a templomba mentek az istentisztelet meghallgatására, de ott a szent mise ideje alatt egymás közt suttogtak, „haszontalan mendemondákat meséltek” /I. törvénykönyv 19. fejezet/. Az ilyen emberek ugyanis nemcsak, hogy nem hallgattak az isteni leckékre és az egyház tanításaira /ami már önmagában is súlyos bűn/, de mások figyelmét is elvonhatták, a többieket zavarták. Büntetésük testi és becsületbüntetések. Az istentisztelet rendjének megóvásával kapcsolatosan László és Kálmán a templomon kívüli misemondásról rendelkezett. László tiltotta, hogy templomon kívül misét mondjanak, utazás közben is csak sátor alatt lehetett tartani istentiszteletet. Ha csupán útitársa kényszeríti a papot a misemondásra, akkor az útitárs 55 pénzt fizetett, a pap pedig elveszítette papi tisztét. Ha viszont a szükség úgy kívánná, hogy máshoz tartsanak, ez csak sátor alatt volt lehetséges - amint azt László is rendelte - de Kálmán király túlmege ezen: vagy más tiszta helyen, de csak úton, utazás közben és nem vadászaton, valamint sohasem kézi oltár nélkül.

A vallássértő bűncselekmények külön alcsoportja az esküszegés. Tartalmánál fogva leginkább a hamis tanúzásnál fordult elő, de amennyiben mégsem, a középkori jogszellem sui generis bűncselekményt alakított belőle. Ennek etikai eleme a tízparancsolatban keresendő: „Az Úrnak, a te Istenednek nevét hiába fel ne vedd”. István nem határolta körül a fogalmat, csak elvileg beszélt róla és büntetést /kézlevágást/ mért rá, a megváltás összegében különbséget téve tehetős és közrendű között. Az esküszegés erősen negatív megítélését jól mutatja az I. törvénykönyv 17.

fejezetének szövege, mely az esküszegő embert „hitében megromlott, tisztátalan szívú”, „szószegésre vetemedett” jelzőkkel illette. Lászlónál az esküszegés a termésnek a hamis eskü alatti bevallásaként jelent meg.

b) Bűbájosság

A babonák tartalmuk szerint elmúlt vallások fennmaradt és elkorcsosult formái. A középkori jog üldözte ezeket a pogány csökevényeket. Egyes rendelkezésekben elvileges ez a rosszallás és általában a pogány szokások gyakorlói ellen irányul. Ezen szokások a nép fantáziájában önállósultak; a pogány szertartások furcsa formáit a kereszténység új, negatív tartalommal töltötte meg. A büntetőjog pedig már nem a babonát, vagyis Isten megsértését üldözte benne, hanem az istenellenes hatalom földi megjelenését. Úgy vélték, hogy a bűbájosság közveszélyt jelent, ami ellen védekezni kell. A bűbájoskodó bűnelkövető volt, amit alátámasztott az a különös lelki beállítottság, hogy maga is hitt saját bűvös erejében, illetve - a keresztény társadalom szempontjából - társadalom - ellenességében. Az egyház állásfoglalása szerint a varázslás egy tekintet alá veendő az eretnekséggel; de a világi törvényhozások külföldön se mindenütt követték a templomi szempontot. A bűbájosság elkövetőinek két nagy csoportját különböztethetjük meg:

- 1) alkalmi büntettesek: akik időnként használták „túlvilági hatalmukat”, pl. varázslók, méregkeverők, igézők, rontók, jósok
- 2) akik életüket rendezték be az istentelen életre: a boszorkányok.

István az I. törvénykönyv 34. fejezetében a megrontókról, méregkeverőkről, a varázslókról rendelkezett. A törvényhely az intézkedés szigorúságának indokát is megadja: „Hogy az Isten teremtménye a rosszindulatú emberek minden ártalmától mentes maradjon és senki mástól ne kelljen veszteséget szenvednie csupán Istentől, aki a gyarapodást is adja...”. A rendelkezés tiltotta és büntetéssel fenyegette azt, ki ördögös tudományával mást megőrjített, öntudatlan állapotba hozott vagy megölt. Ezen valószínűleg a méregkeverőt kell érteni. Ha valaki /akár férfi, akár nő/ ezt merészelt: átadták a megrontott kezére vagy rokonai kezére, hogy azok akaratuk szerint ítélkezzenek felette. Ezzel elsősorban nem az egyéni bosszúnak nyitottak utat, hanem a kuruzslóknak állítottak „nagy elrettentő tilalmat”, s ugyanezt célozta azt, ha a varázslót a

varázsitaltól megölt ember rokonainak adták ki. Ez utóbbi intézkedés inkább rokon a vérdíjjal, a megölt családjának adott anyagi elégtétellel.

Szent Istvánnak ez a törvénye világosan jelzi, hogy a bűbájos nem gonosztól megszállt rendkívüli embert jelent, hanem bizonyos bűncselekmények elkövetőjét. Szankcióra csak okozott kár esetén került sor /mivel ez a kor nem ismerte a bűbájosságnál az anyagi kár nélküli pusztán vallási rosszat/, de az sem egyházi jellegű volt. Kálmán a bűbájosokról csak röviden emlékezik meg. A bűbájosok felkeresésére kötelezte a főesperes meg az ispán embereit, akiknek feladatuk az volt, hogy vigyék az ilyen személyeket a törvény elébe. Bár Kálmán az egyház elé utalta őket, de az ispán személye a világi büntetőigény lehetőségét sem zárta ki.

A jóslással, jövendőmondással foglalkozókat István egyházi ítélszék elé utasította: a püspökök ostromozással javították meg őket. A jóslás esetén nincs egyéni kár, ezért nem volt lehetőség az egyéni büntetőigény fellépésére sem. Míg a méregkeverőknek éppen az egyéni kár megjelenése az, amely a büntetést elvonta az egyházi megtorlástól.

A bűbájossághoz sorolhatjuk a magzatelhajtást is. A magzatjukat elhajtó asszonyok a bűbájosok egy csoportját képezték, valószínűleg büntetésük is hasonló volt. Kálmán őket is az egyház ítélszéke elé utalta: a főesperes előtt kellett vezekelniük.

A keresztény vallás védelmében a királyok rendelkeztek a boszorkányokról is. István I. törvénykönyvének 33. fejezete szerint a boszorkányt /strigát/ a templomba kellett vezetni, ott átadták a papnak, hogy böjtöltesse és hitre oktassa, a böjtölés után pedig hazamehetett. Ha másodszor találták ugyanebben a bűnben /tehát ha visszaeső volt/ ismét böjtölnie kellett, de ezen túlmenően megbélyegezték. Újabb visszaesés /harmadszori elkövetés/ esetén átadták a világi bírának, hogy ítélkezzenek felette. Ez valószínűleg halálbüntetést jelentett. Lászlónál csak egy rövid rendelkezést találunk. Ebben a boszorkányokat és a lator asszonyokat (strigákat és meretrixeket) az egyház törvényhatóságára bízta: úgy lakoltak, ahogy a püspök jónak látta. Lászlónál nincs visszaesőkre meghatározott büntetés és a világi ítélkezés sem jut szerephez.

Kálmánnak az I. törvénykönyv 57. fejezetében foglalt híres rendelkezése: „De strigis vero guae non sunt, nulla quaestio fiat”. Sokáig így fordították: „Boszorkányokról mivelhogy nincsenek, semmi

emlékezet ne legyen”. Pedig nem általában a boszorkányok létezését tagadta, hanem csupán a strigákét, akik csak egy fajtáját képezték a boszorkányoknak. Ezért tekintik helytelennek a törvényhely fenti fordítását. A strigák a közhit szerint az ördöggel cimboráltak, vele fajtalankodtak, állattá tudtak változni, csodatevő hatalmuk volt és éjjel a levegőben repültek a sátánhoz, hogy hódolatukat bemutassák. A striga a strix=bagoly szóból ered, ezért képzelték úgy /de ez csak babonán alapuló népvélemény/, hogy olyan nők lehetnek, akik éjszaka baglyokként repülnek. A striga kifejezés jelentését nem igazán tudjuk meghatározni. László rendelkezéséből - melyben együtt említi a strigát és a meretrixet - arra következtethetünk, hogy rokon jelentésű lehet a meretrixszel. Ebből következően nemi étellel kapcsolatos életmódot jelenthetett, ugyanis a meretrixeket leginkább szexuális kísértőknek tartották. A boszorkány fogalmat a patrimóniális kor még nem ismerte, csak a középkor végére alakult ki. A boszorkányokkal kapcsolatos rendelkezése azért is érdekesek, mert még az egyik uralkodó bűncselekményt lát bennük, büntetést szab ki rájuk, a másik nem, sőt tagadja létezésüket.

c) Szemérem elleni bűncselekmények

Az ide tartozó büntettek etikai alapja a tízparancsolatban, a „Ne paráználkodj” rendelkezésben rejlik. Ez a szabály elég tág teret engedett a szemérem elleni cselekmények értelmezésének, és ezt a keretet a különböző vidékek felfogásuk, életmódjuk, és egyéb tényezőik alapján más-más tartalommal töltötték fel. Abban, hogy a fogalom egy adott időpontban mit takart, meghatározó szerepe volt a hivatalos vallás akkori állásfoglalásának. A közfelfogás szerint ugyanis a paráználkodó a szentírásban lefektetett isteni törvényt szegte meg. A paráznaságot úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a nemi élet körüli mindennemű szokatlanságot jelentette. A középkorban rengeteg fajtája volt, de nálunk az Árpád-korban aránylag kevés válfaja fordult elő. A szemérem elleni bűncselekményeket három nagy csoportba rendszerezhetjük:

- 1) szoros értelemben vett paráznaság, ide tartozik a házasságtörés is
- 2) erőszak
- 3) nőrablás.

A szoros értelemben vett paráznaság általában a papi áldás nélküli nemi közösülést vagy fajtalankodást jelentette. Ez utóbbi minősítő körülmény lehetett - legalábbis a középkori

mentalitásból erre következtethetünk. A középkori ember ugyanis nemcsak a meg nem engedettségre, hanem a szokatlanságra is helytelenítéssel, megbotrátkozással válaszolt.

A paráznaság kapcsán már Szent Istvánnál találunk részletes szabályokat. Tiltotta a szolgálókkal való paráználkodást. Ha szabad ember mégis megtette ezt, bűnbe esett és először testfenyítésként megkorbácsolták, másodszeri elkövetés esetén emellett a haját is lenyírták. A harmadszeri paráznaság következménye: szolgálóvá vált, vagy megváltotta magát. Amennyiben a szolgáló teherbe esett majd pedig a szülésbe belehalt, más szolgálót kellett adnia helyette. Szolgák közti paráznaság már az első esetben testfenyítő és becsületbüntetést /korbács+hajlenyírás/ vont maga után. A szolgálólány szülés közbeni halála esetén a szolgát adták el /mivel vagyon hiányában nem tudott más szolgát adni/, árának fele a szolgálólány gazdájáé lett, a másik fele a szolga gazdáját illette meg.

Lászlónál ha valaki a feleségét paráznaságon kapta, az asszonynak bünbánatot kellett tartania a kánoni rendelkezése szerint. A büntetés után a férje visszafogadta - ha akarta, ha nem: házasságon kívül maradtak /a kánonjog rendelkezéseivel egyezik meg az új házasság megkötésének tilalma/. A parázna asszonyt tehát az egyház törvényszéke elé utalták. Súlyos szankció szerepel László I. törvénykönyvének 13. fejezetében a paráznasággal szemben. Eszerint a férj a mással paráználkodó feleségét megölhette, csupán az istennek kellett számot adnia róla, egyébként pedig mást feleségül vehetett, ha kedve tartotta. A törvényhely azonban tartalmaz egy szigorítást is: ha az igazságtalanság gyanúja forgott fenn /tudniillik, hogy a megölt asszony nem volt hűtlen/ az asszony rokonai bíróhoz fordulhattak. Ekkor kikérdezték a szomszédokat, hogy a férj és felesége hogyan viselkedtek egymással /"gyűlölségben vagy utálatban voltak-e"/ vagy az asszony paráznasága felől tudnak-e valamint. Ezek után a bíró ítélte az ügyben „igazság szerint”. Kálmán a parázna asszonyokat az egyház elé utalta: a püspök vagy a főesperes határozta meg a büntetést. A II. törvénykönyv 8. fejezete értelmében ha a férj a felesége paráznaságát bizonyítja a törvény előtt, az asszonynak bünbánatot kell tartania, utána vagy megbékélnek, vagy házasságon kívül maradnak.

A paráznaságra vonatkozó rendelkezések között olyanokkal is találkozhattunk az előbbieken, melyek a házasságtörésre vonatkoznak. A házasság és a paráznaság viszonyát Kálmán rendelkezése alapján határozhatjuk meg. Eszerint a házasságnak az egyház színe előtt, pap jelenlétében, alkalmas tanúk szeme láttára, az eljegyzésnek valamiféle jelével és végül a két fél megegyezésével

kell történnie. Máskülönben - ezen formások hiányában - minden egyéb „kapcsolat” paráznaságnak számított. A házasságon kívüli nemi közösülésnek minősített formája volt a házasságtörés, amely a hitvesi eskü megszegésével járt, tehát lényegében bűnhalmazatot képezett.

Bár az elhagyás ténye a magánjogba tartozik /büntetőjogi következménye az Árpád-korban sem volt/ egy vonatkozásban mégis itt szorul megemlítésre. Ugyanis míg a házasságtörés kizárólag nők által elkövetett bűncselekmény volt, addig az elhagyásra vonatkozó rendelkezésekből derül ki, hogy a férfi is kötve volt a házastársi hűség egy bizonyos fokához. István rendelkezése szerint ha a férj hagyta el a feleségét, az asszony választhatott a vagyon megtartása vagy a házasság felbontása között. Ha viszonyt a feleség akarta elhagyni a férjét, Kálmán intézkedése értelmében nem tehetette meg, mert vissza kellett őt vinni a férjéhez.

A szemérem elleni bűncselekmények második csoportját az erőszak alkotja. Erről László I. törvénykönyvének 32. fejezete szól. Ebben úgy rendelkezik, hogy aki hajadon leányon vagy asszonyon erőszakot követ el, úgy bűnhődjék, mintha embert ölt volna. A rendelkezésben fontos szerepe van annak a kitételnek, hogy az erőszakot „egyik faluból a másokba menő útjában” követi el a tettes. Ez a körülmény arra vonatkozott, hogy csak ennek fennállta esetén volt valószínűleg bizonyítható, hogy az erőszak tényleg megtörtént, nem pedig beleegyezésen alapuló paráználkodásról volt szó. Falun belül ugyanis férfi nővel négy szemközt többnyire csak annak beleegyezésével lehetett.

Végül a nőrablásról. E büntetett jó példa arra, hogy ugyanaz a cselekmény különböző társadalmi viszonyok között egész más büntetőjogi megítélésben részesült. Feleséget nőrablással szerezni közismert tény és ezért valószínűleg büntetőjogilag közömbös volt a vándor népeknél, tehát a magyaroknál is a kereszténység felvétele előtt. Csak az új világnézet törvényhozása alkotott bűncselekményt e cselekedetből. Ugyanakkor a régi szokás emléke is élt még. Ezt jól mutatja az a tény, hogy a férfi, aki házasság céljából rabolt leányt magának, még ha erőszakot is követett el rajta, az sokkal enyhébben volt büntetendő, mint általában az erőszaktétel.

István a leányrablás kapcsán kimondta: ha a vitéz valamely leányt a rokonság engedélye nélkül rabolt el magának feleségül, vissza kellett adnia a rokonságnak, akkor is, ha erőszakot követett el a lányon. A leányrabló köteles volt 10 tinót adni, s e büntetés alól akkor sem mentesült, ha utóbb a

rokonsággal megbékült. Enyhébb volt a szankció ha szegény vagy közrendű ember vetemedett ilyen cselekedetre. Ő 5 tinóval tehetett jóvá a rablást. Kálmán más menyasszonyának elrablásáról rendelkezett. Eszerint az elrabolt mátkát vissza kellett adni a jegyesének, az elrablója pedig a törvény szerint „szenvedett”. Külön bűncselekmény az asszonyok elrablása. Kálmán egyházi bíraskodás elé utalta, mivel itt a férfi végeredményben az asszony házastársi esküjét töri meg. Ebben az esetben is enyhébb volt a büntetés, mint a közönséges erőszaknál, bár itt a házasság célzata általában ki van zárva.

d) Hazugsággal kapcsolatos bűncselekmények

A rágalmozást és a becsületsértést az Árpád-korban a büntetőjog még nem választotta el. A tényállást /vagyis mikor valakiről alaptalanul állítanak valamit/ a jog csak akkor vonta a közbűncselekmények körébe, ha az közérdeket sértett. A rágalmozás legsúlyosabb esetével István II. törvénykönyvének 21. fejezetében találkozunk. Ez az az eset ha valaki a király szavait elferdítve adja tovább. Ez a cselekmény különösen akkor súlyos, ha az elferdítés rémhírnék lesz az alapja, így például ha valaki ispánnak vagy más hű embernek azt mondja: „Halottam a királyt vesztedre szólni”. Ez tettenérés esetén halálbüntetést vont maga után. Általában súlyosan büntették a hamis beszédet. István a II. törvénykönyv 14. fejezetében a fondorkodókról rendelkezett. Ezek olyan személyek, akik „hamis tanúságot vagy ... beszédet hánytorgatnak fel valakik ellen” és arra kéri őket, hogy arról hallgassanak, ezáltal meghasonlást idéznek elő közöttük. Büntetésüket befolyásolja, hogy cselekményüknek egy vagy több „sértettje” volt. Az előbbi esetben a fondorkodó a nyelvét vesztette el, az utóbbi esetben kétszer kellett megfizetnie, „hamis nyelve váltságát”.

A hamis tanúzás bűncselekménye Kálmán törvényhozásában jelenik meg. E cselekményt valószínűleg már korábban is ismerték, de tartalmát tekintve talán a hamis eskü jellemzőit fedezték fel benne. Ahhoz, hogy valaki tanú lehessen a király két feltételt határozott meg: egyrészt gyónja meg bűneit a papnak, másrészt legyen földje. E két feltétel szükségességének indokát is megadta az I. törvénykönyv 26. fejezetében: „a gyónás legyen zálog az igaz tanúságért, a birtok pedig váltság a hamis tanú vétkeért”. Akinek vallomását egyszer hamisnak találták, annak tanúságát többé nem fogadták el. Kálmán intézkedése szerint akit hamis tanúsággal vádoltak, azt próbára /tüzes vas próbája/ bocsátották, ha megtisztult: 10 pénzzel bűnhődött; ha vétkesnek bizonyult:

megbélyegezték. A keresztforma jelnek /bélyegnek/ az volt a funkciója, hogy messziről látni lehessen az illetőről: hamis tanúnak bizonyult.

Hamis vádnak tekinthetjük azt az esetet, amikor valaki igazságtalan ítélettel vádolja a bírót, és ezt nem bizonyítja. István rendelkezett az igazságtalan fellebbezésről. A II. törvénykönyv 9. fejezete szerint ha valamely vitéz nem fogadja el az ispán igazságos ítéletét és fellebbez a királyhoz, azért, hogy az „ispánját igazságtalannak tüntesse fel”. Tíz pénzt kellett adnia az ispánnak büntetésül.

A hazugsággal kapcsolatos bűncselekmények csak annyiban tartoznak a vallás elleni bűncselekmények közé, hogy részben vallási rendelkezésbe is ütköznek, s következményük pszichikusan is sértette az egész közösséget. De ha tartalmukat tekintjük, akkor azt látjuk, hogy valójában átmenetet alkotnak a magánbűncselekményekhez.

e) Csalással kapcsolatos bűncselekmények

Kapcsolatuk a vallás elleni cselekményekkel eléggé laza, mivel e bűncselekményeknél a magánérdeknek már domináns szerepe van. A hamis játék, hamis mérték jogi helyzetük alapján az Árpád-korban még a vallás elleni büntettek körébe tartoznak. Hiszen e cselekmények büntetőjogi értékelésének szükségességére az egyházi rendelkezése mutattak rá, s csak a középkor vége felé kerültek a királyok világi büntető jogszabályai közé.

A hamis mérték természeténél fogva a kereskedelemmel összefüggő bűncselekmény. A büntetése iránti igény elsősorban ott alakult ki, ahol élénk kereskedelmi élet folyt, tehát a városokban. A Selmeci jogkönyv szigorúan tiltotta e cselekményt. A hamis játékról is e törvényhely rendelkezik. Valószínű, hogy a kockajáték elterjedt jelenség volt a kora középkor városi életében és ehhez kapcsolódóan a hamis játék is gyakran fordult elő. Ezt jól alátámasztja az a szigorú büntetés, amit kiszabtak a hamis játékosra: a hamis kockát átfúrták a tenyerén. Az okirat - és a pénzhamisítás igazán a középkor későbbi szakaszában, a vegyesházi királyok idején fejlődött ki és tett szert büntetőjogi jelentőségre.

3. Magánbűncselekmények

Míg a közbűncselekmények alapja a közrend, a közbéke megsértése volt, addig a magánbűncselekmények a magánbéke, a magánérdek sértésén alapulnak. A magánbéke az élet, a testi épség és legfőképpen a vagyon „békéjét”, tiszteletben tartását jelentette. A béke megháborgatása jogilag helytelenített volt ugyan, de az állami büntetőjog végeredményben magánügynek látta és csak kivételesen lépett fel ellene. A középkorban a magánharcot rendes jogintézménynek tekintették, lényegénél fogva magánbosszú volt, ami akár egyesek vagy családok állandó harcaival járhatott. A magánharc jogsértései nem sértették az egész közösséget, és a középkorra jellemző kollektív személet csak a közösség valós megsértését tekintette közügynek, s államilag nem tartotta feltétlenül büntetendőnek a magánsértéseket. Bizonyítja ezt László azon rendelkezése is, mely szerint ha az emberek ügyükben nem akarnak bíróhoz fordulni, akkor arra senki sem kényszerítheti őket és a köztük levő ellentét elintézése rájuk van bízva.

A magánbűncselekmények esetén a büntetőjog csak akkor avatkozott be, ha magánharcban nem álló emberek élete, testi épsége vagy vagyona ellen irányult a sértés, vagyis amikor fennállott a közösség legalább virtuális veszélyeztetettsége. Később az állami büntetőigény egyre nagyobb területet igényelt magának, ezzel párhuzamosan a magánérdek elleni cselekmények szorosabb büntetőjogi ellenőrzés alá kerültek. A magánbűncselekmények két nagy csoportját különböztethetjük meg:

- a) élet és testi épség elleni
- b) vagyon elleni delictumok.

A középkori személet úgy tekintett az egyénre, hogy az alig egyéb, mint javainak hordozója; jelképezi társadalmi állását, vallását és birtokolja vagyonát. Az ember mindezekben megsérthető és mindezek megsértése súlyos etikai és büntetőjogi megítélésben részesül. Az Árpád-korban a test megsemmisítését vagy megsértését - ha súlyosabb beszámítás alá nem esett - a jog csak akkor vette figyelembe, ha anyagi értékben kifejezhető kárt okozott. Ezek után felmerül a kérdés: Miért ítélték meg súlyosabban a lopást, mint az emberölést az Árpád-korban?

A választ a középkori ember lelkivilágában kell keresnünk. A középkori ember hitt az örök életben, hitte, hogy a földi élet siralomvölgy és innen kikerülve az egyéni lélek - igazságos ítélkezés után - örök életet fog élni a számára kijelölt helyen. Az emberi élet előtte relatív, csak megnyilvánulási formája az örök életnek. Másként tekintettek a vagyoni viszonyokra. Míg az élet abszolút, ezt ember el nem veheti, addig a vagyon relatív, a föld függvénye megsemmisíthető. Az Árpád-kori felfogás szerint, aki a vagyon ellen vét, jóvátehetetlenebb hibát követ el, mint aki az élet ellen valamilyen bűncselekményt hajtott végre, hiszen az élet úgyis hiábavaló. Az ember egyéni értéke összefüggésben volt vagyoni képességével, ezért emberölés esetén csak azt vették figyelembe, hogy anyagi szempontból mit veszített a megölt családja. Az emberéletnek tehát pénzértéket tulajdonítottak, mely gazdasági érték mérőben is kifejezhető volt. Ez az érték a vérdíj, mely társadalmi állás szerint változik. Az Árpád-korban 110 penza volt a vérdíj összege, mely akkor ugyanennyi tinó értékének felelt meg. Az emberek közötti társadalmi különbség legszembetűnőbben a magánbűncselekményeknél /azon belül is főként a vagyon elleni bűntetteknel/ jelentkezett. Ennek indoka, hogy itt egyén áll az egyénnel szemben; ugyanakkor az állammal, az egyházzal szemben mindenki alárendeltségi viszonyban van.

a) Az élet és testi épség elleni bűncselekmények

E cselekmények körében két jelentős súlyú bűntettéről kell szólni: az emberölésről és a testi sértésről. Közülük a legsúlyosabb az emberölés, mint az egyén ellen elkövetett maximális jogsértés. Ez tág értelemben csak a vérbosszúnak - melynek nyomával később is találkozhatunk - képezhetette tárgyát. István halálbüntetését szabott rá, de csak ha a megölt családjának kibékítése nem sikerült, ami pénzzel, később ún. vérdíjjal történt, melynek nagyságát is meghatározta. Szent László az emberölőt börtönre és javai elvesztésére ítélte. Ez úgy látszik nem vált gyakorlattá, mert a későbbi Árpád-korban az emberölés a tettes és a megölt családja közötti egyezkedés tárgyát képezte és kiengesztelés fejében különböző nagyságú összegeket fizettek. Csak ha az egyezkedés megghiúsult vagy fizetési képtelenség esete forgott fenn, következett be a halálbüntetés. Ez alól kivétellel csak a városi jogokban lehetett találkozni. Királyaink az emberölés több fajtáját különböztették meg. Ismerték a szándékos és a vétlen /gondatlan/ emberölést, de különbséget tettek aszerint is, hogy ki volt a sértett: feleség, rokonok, szolgarendű vagy más.

István I. törvénykönyvének 14. fejezete rendelkezik a gyilkosságról. A szándékos emberölés elkövetőjének 110 penzát, azaz a vérdíjat kellett megfizetnie. Emellett egyházi büntetésként böjt várt rá. A szándékos elkövetést István a következőképpen fogalmazta meg: „Ha valaki haragra gyulladva vagy gőgjében felfuvalkodva szántsándékos gyilkosságot követ el...”. A gondatlan emberölésnél pedig a „véletlen” kifejezést használja a fent említett fejezetben, de a gondatlan elkövetést érti alatta. Egyébként a gondatlanságból elkövetett cselekmény már István korában is enyhítő körülménynek számított. Ennek megfelelően a vagyoni büntetés is kevesebb, csupán anyagi kárpótlásról beszélhetünk, de ez is kisebb összegű, mint a vérdíjkárpótlás. A törvény 12 penzát rendel fizetni. Ha a szolga szabad embert ölt meg az ura 110 tinón /ez akkor 110 pénznek felelt meg/ megválthatta vagy a meggyilkolt családjának adta át, akik tetszésük szerint rendelkeztek vele.

A szolga megölése enyhébben lett büntetve, ami természetes egy olyan korban, melyben az egyén becsértéke rendi állásától függött. A büntetés hasonló volt akkor is, ha szabad ölt szolgát, illetve akkor is, ha szolga volt az elkövető: vagy szolgát kellett adni a megölt szolga helyett, vagy ha szabad ember volt a gyilkos: „adja meg az árát” /I. törvénykönyv 14. fejezet/. Abban az esetben pedig, ha szolga ölt szolgát megváltás volt a szankció. A megváltás összegéről István a II. törvénykönyvében rendelkezett: a gyilkos ura a szolga árának felét volt köteles megtéríteni, ha pedig ezt nem tudta, akkor eladták a gyilkos szolgát és az árán osztoztak. Mellékbüntetésként pedig böjtöt rendelt István.

Minősítő körülményt képezett a fegyverrel /karddal/ ölés. István ezt a tálió alapján büntetettel: „Ha valaki karddal embert öl, ugyanazon kard által vesszen el” /II. törvénykönyv 12. fejezet/. László rendelkezése értelmében aki kivont karddal embert ölt, börtönbe vetették és minden vagyonát /földjeit, szőlőit, szolgálait, cselédjeit/ három részre osztották: két rész a megölt rokonságáé, egy a gyilkos feleségének és fiainak járt. Lényegében László ebben az esetben is vérdíjat követelt, erre abból következtethetünk, hogy ha a gyilkos vagyona nem érte el a 11 pénzt, akkor szabadságát is elveszítette, mivel az eladásból befolyt összegből pótolták a vérdíj összegét. Eltérés István törvényéhez képest annyiban észlelhető, hogy Lászlónál a bírság már egészen a rokonságot illeti, a király nem részesül belőle. Feltűnő az is, hogy a vérdíj nem az áldozat rangjához, hanem a bűnös vagyonához képest növekedik. Súlyos bűnnek számított az apagyilkosság is, bár Kálmán rendelkezése értelmében ezért nem járt halálbüntetés, de egyházi ítélszék elé rendelte a bűnöst.

A feleség megölése házasságtörés estén nem is büntett, hanem törvényben elismert büntetés /László I. törvénykönyv 13. fejezet/. A hitves gyilkosság „igazi” bűncselekménnyé akkor sem vált, ha a férj büntető jogcím nélkül ölte meg feleségét. A hitvestárs gyilkosát első királyunk kevésbé súlyosan büntette, mint az egyéb gyilkosokat. Ugyanis míg a király elveszített egy szolgát, kárpótlást követelt érte, más viszont a helyzet egy nő esetén: ő ugyanis csak a férjéé és a családjáé. Igen tanulságos a családi viszony és a női élet akkori felfogására nézve ahogy István törvénye /I. törvénykönyv 15. fejezet/ leírja a cselekményt: „Ha valaki ... megkeményedve szívében, s nem törődve lelke üdvösségével - ami távol legyen a hit követőinek szívetől -, felesége meggyilkolásával szennyezne be lelkét”. Az elkövető anyagi kárpótlással tartozott a feleség családjának, de ez nem a teljes vérdíj volt, csak annak egy része. István különbséget tett a gyilkos társadalmi helyzete között és eszerint differenciálta a vagyoni büntetést.

Kálmán intézkedése értelmében nemcsak az apagyilkosságot, hanem egyéb gyilkosságokat is a püspökök ítélik meg, akik a bűnre és a bűnösre tekintettel tetszésük és a kánonok rendelkezése szerint ítélik meg. Kisebb emberöléseket a főesperesnek és a világi bírónak kellett bejelenteni. Kálmán súlyos büntetést szabott ki arra is, aki a gyilkost magánál tartja és nem bocsátja el, azaz nem adja át a püspök követének, hogy vezeklésre vigye, őt egyazon törvény sújtja a gyilkossal. Az előzőekben megfigyelhettük, hogy a gyilkosság bármely eseténél - mellékbüntetést kért - börtönt írt elő a törvény a kánonok rendelkezése szerint. Az emberélet kioltása ugyanis egyfelől gazdasági kár, ezért fizetnek érte vagyonbüntetést; másfelől viszont erkölcsi szempontból bűn, ezért a bört.

Az élet és testi épség elleni cselekményeken belül a másik jelentős büntett a testi sértés. A középkori jog valójában csak a megsebesítést (vulneratio) tekintette testi sértésnek, melynek ismérve, hogy vér folyjon. A megverés (flagellatio, verberatio), az úgymond „száraz bántalmazás” csak bizonyos esetekben képezett sui generis bűncselekményt. Erre mindhárom királynál találunk példát. István tiltotta, hogy bárki kardot rántsön avégre, hogy mást megsebesítsen. Ezzel kívánta biztosítani, hogy a béke zavartalan és szilárd legyen a társadalom minden tagja között, legyenek akár jómódúak, akár közrendűek. Ha valaki mégis csupán megkísérli a kardrántást: „ugyanazon kard által végeztessék ki” /I. törvénykönyv 16. fejezet/. Ha viszont kardját kivonja - tehát nemcsak megkísérli - bár sebet nem ejt vele „csupán a mezítelen kardért bűnhődjék a vérdíj felével” /II. törvénykönyv 17. fejezet/.

Gyakori eset volt a követek megverése. Istvánnál a máshoz menekült vitéz vagy szolga visszahozására küldött követ megütése vagy megostorozása a bántalmazónak 10 tinójába került. László a futó követet megverő személyt 55 pénzzel büntette. Ha a szökevény szolgálját vagy elveszett jószágát keresőt bántalmazták, a szankció 10 pénzt érő tinó volt. Minősített eset, ha valaki a bíró poroszlóját megítélt dologért verte meg, ilyenkor a végrehajtandó összeggel, illetve annak többszörösével tartozott az elkövető, akit az ispán ítélőszéke elé állítottak.

A megsebesítés az Árpád-korban nem egyéb, mint eredménytelen vagy félig eredményes gyilkossági kísérlet. Erre mutat István rendelkezése, mely szerint ha a megsebesített meggyógyult és épségben maradt, merénylőjétől a vérdíjnak megfelelő összeget követelhetett. Ez már magában is bizonyítja, hogy az alanyi bűnösség fogalmát ismerték az Árpád-korban, hiszen itt az ölési szándékot bünteti a törvény. A fegyverviselés lehetősége mindig látszólagos közveszélyt rejt magában, ezért - mint láthattuk - már az Árpádok idején is minősítő körülmény volt a karddal elkövetett bűntett. A testi sértés legsúlyosabb esetét képezte a megnyomorítás. E cselekménynél István törvényhozása szerint a tálíó elv érvényesült /II. törvénykönyv 13. fejezet/.

b) Vagyon elleni bűncselekmények

Ezek legáltalánosabb formája a tolvajság (furtum), mely alatt idegen ingó dolognak elsajátítását értették és a tulajdonképpeni lopást a rablástól még nem különböztették meg. Az Árpád-korban nagyrészt minden vagyoni, tulajdon ellen elkövetett delictum, a furtum tényállását merítette ki.

A patrimóniális rendszer erős magánjogiassága következtében érthető, hogy a lopás bűncselekménye igen szigorú jogi megítélés alá esett. A szigorúság pedig erősödött az olyan időkben, amikor a zavaros viszonyok keltette közbizonytalanság következtében az élet és vagyonbiztonság megingott. Azonban míg az élet védelmére rendelkezésre állott a kard, és az élet értéke számokban felmérhető volt, addig az őrizetlen vagyon ki volt szolgáltatva a jogsértőknek. A patrimónialitás lényege, hogy a vagyon elsősorban társadalmi hovatartozóságot biztosít, nem pedig egyéni jólétet. Ezért tekintették a vagyon elleni bűncselekményeket a társadalmi állás ellen elkövetett cselekményeknek, tehát közelebb áll a közbűncselekményekhez, mint az emberölés - legalábbis a patrimóniális világszemléletben. Ez az oka annak, hogy a lopásra az Árpád-korban súlyosabb büntetést szabtak ki, mint az emberölésre. A politikai viszonyok eredményeképpen változó közállapotok a lopás

közveszélyeztető voltának arányában írják elő rá a szankciókat. Ugyanakkor a tolvajlásnál nem csak a bűnös állását vették figyelembe a büntetés kimérésénél, hanem a megrögzöttséget, a gonosztett ismétlését is.

A három király /István, László, Kálmán/ egyformán ítélte meg a lopást, de különbözőképpen ítélte el a tolvajt; ennek eredetét a viszonyok változásában kell keresnünk. István először alkotott törvényeket, megteremtette a rend alapjait. László trónviszályok, kaotikus állapotok után került trónra, célja: ha kell könyörtelen eszközökkel, de helyre kell állítani a rendet. Kálmánnak már csak a szigor enyhítésén kellett fáradoznia, hisz az István által elképzelt és László által megszilárdított keresztényi jellegű közrend kialakult. Kálmán uralkodása már a konszolidáció jegyében zajlott. Mindezek a társadalmi viszonyok a vagyon elleni bűncselekményekre vonatkozó szabályozásban is megjelentek, tükröződtek.

Szent István testcsonkító büntetést szab a tolvaj szolgára, ha nem tudja magát megváltani /a megváltás 5 tinó volt/. Első esetben az orrát veszti, második lopás alkalmával a fülét. A testcsonkítás nem csak represszív büntetés, hanem preventív intézkedés, hogy újabb lopás esetén a visszaesés ténye megállapítható legyen. Harmadszori lopás /azaz másodszori visszaesés/ esetén halálbüntetés járt a szolgának. Ha szabad lopott és nem tudta magát megváltani, szolgának adták el és ezután már a szolgákra irányadó rendelkezése vonatkoztak rá. Ez azt jelentette, hogy a szabad harmadszori visszaesése vezetett halálbüntetéshez.

A vagyoni megváltás büntetésfeloldó hatása a vagyonszemponjú társadalomban magától értetődő volt. A szabadokra vonatkozó törvény kiterjedt az udvarnokokra, kiknek társadalmi helye a szabadok és szolgák között volt. Azt, aki a püspöknek félretett tizedet ellopta, úgy ítélték meg, mint a tolvajt. István külön tényállásban - minősítő körülményként - rendelkezett a férjes asszony lopásáról, melyben kifejtette, hogy már az is „borzasztó és visszataszító”, ha férfit találnak lopásban és még inkább az, ha az elkövető nő /I. törvénykönyv 31. fejezet/. Az asszonyt a férje kétszer megválthatta, de harmadszori elkövetés /azaz másodszori visszaesés/ esetén szolgálónak adták el.

Szigorúbb szabályokat alkotott a lopást illetően Szent László, mivel a hosszú harcok és a viszálykodások idején a bűnözés oly mértékben terjedt el, hogy István - egyébként szintén szigorú -

törvényei sem hozhattak orvoslást. László III. törvénykönyve leginkább a lopások megtorlásával, a jogtalanul eltulajdonított személyek vagy tárgyak visszaszolgáltatásával és a vagyon biztosításával foglalkozik. A szabad ember ha 10 dénárt vagy annál többet lopott: életével és vagyonával fizetett érte. Amennyiben ennél kevesebb volt az ellopott érték: elveszítette fél szemét és István törvényei szerint ítélték el. Szolga tolvajlása esetén 6 dénárban húzta meg az értékhatárt: ennyit vagy ennél többet érő lopáskor mind a két szemét elveszítette; kevesebbnél fél szemét veszítette és az ura kétszer volt köteles visszafizetni az általa okozott kárt. Ezeknél a szankciónál is megjelenik a társadalmi állás szerinti különbségtétel szabad és szolga között. Lopás esetén a szabad súlyosabban bűnhődött. Ennek az oka valószínűleg az, hogy a szolgát - még ha bűncselekményt is követett el - nem volt indokolt megölni, mert ez a gazdáját anyagilag is sújtotta volna. A büntetés nyomán megvakult szolgát, azonban még használni lehetett, ezért kisebb a szolga felelőssége az uráénál.

Lászlónál is minősítő körülmény a nő lopása, mely szigorúbb beszámítás alá esik, mint István törvényeiben. A tolvaj férjes asszonynál nincs lehetőség a megváltásra, elveszíti orrát, szabadságát /szolgának adják el/ és különvagyonát. Ha özvegyasszony lop: fél szemére megvakítják és a fiait megillető rész kivételével vagyonát elkobozzák. Súlyosabban büntették a hajadon leány lopását: örökre elveszíti szabadságát, s a szolgaságból nem szabadíthatják fel. Minősített esetként szabályozta László a hadjárat idején való lopást, melyet igen szigorúan vettek, ezt a büntetés is jól mutatja: fej- és jószágvesztés.

László II. törvénykönyve csaknem kizárólagosan a lopással foglalkozik. Itt még szigorúbb büntetéseket találhatunk. Szabad embernek már 10 dénár lopásnál akasztófát írt elő. Ha ennél kisebb összeget lopott tizenkétszer (!) kellett megadnia a lopást, ezen felül pedig egy ökröt is köteles volt adni. A szolgának csak másodszori elkövetés esetén járt a kötél. Először - megváltás hiányában - az orrát veszítette el és kétszeres kártérítés is járt. Azonban 10 dénáron felüli lopásnál már nincs helye megváltásnak. Ha valaki saját szolgáját érte lopáson - akár az övéből, akár máséból lopott - az orra levágása végett a bírák kezébe adta. Tehát a jog ilyen szolgára is ugyanolyan büntetést szabott, mint az egyéb szolgákra. Jogilag közömbös tényállás volt, hogy a szolga lopta meg az urát. Minősített eset volt, ha szökevény szolga lopott - őt már első ízben megvakították. László indoklása szerint azért nem akasztották fel, illetve azért nem vágták ki a nyelvét, mert ha az ura megtalálja őt, rajta kereshesse, amiye elveszett.

A II. törvénykönyvben erősen érvényesül a rendi felelősség. Ha valamely „főember közelvalója” lop, akárcsak egy tyúk áránál magasabb értékben - akasztás a büntetése, kivéve ha templomba menekül /II. törvénykönyv 1. fejezet/. De ez utóbbi esetben is csak az életét menti meg, mivel a lopásért vagyonelkobzással sújtották /ez alól a templom sem mentesítette/, és a templomba meneküléssel szabadságát is elveszíti. Enyhébben ítélték meg, ha a lopás családon belül történt. Ha gyermeket vagy közeli rokont még mások tudomására jutása előtt értek lopáson, nem akasztással vagy testi büntetéssel sújtották, hanem a közrendűt szolgának adták el, a nemes embert tömlöcbe vetették. Ha pap lopott 10 dénárnál nagyobb értéket, akkor elveszítette papi rangját és a világi személyekkel egyenlő büntetés alá esett. Amennyiben csak kisebb értékű tolvajlást követett el /ludat, tyúkot, gyümölcsöt vagy más effélét lopott/, testi fenyítékben részesült.

A törvénykönyv a lopás megelőzése érdekében is tartalmaz rendelkezéseket. A tolvajlás megakadályozására legfontosabb annak meggátlása, hogy a lopott jószágot forgalomba lehessen hozni. Ezért csak vásáron volt szabad venni és eladni; ha valaki mégis másképp cselekedett és tetten érték, ha lopott jószágról volt szó, akkor mind az eladó, a vevő és a tanúk halállal bűnhődtek. Ellenben ha jogos birtok volt az adásvétel tárgya, akkor enyhébb volt a szankció: elvesztik azt, és a tanúk is ugyanakkora bírságot fizettek. László annak megakadályozására, hogy a lótolvaj az ország területén kívül adjon túl a zsákmányon a határterületen lényegesen megszigorította a ló és ökör vételét és eladását /II. törvénykönyv 13., 14. fejezet/.

László szigora nemcsak a tolvajlásra szabott büntetésekből mutatkozik meg, hanem ezek végrehajtásánál is. A bírót, ki a büntetést nem hajtja vége, szolgaként eladatni rendeli, hasonlóképpen a kezest, ki a tolvajt elszökni engedi. Érzékeny büntetéssel sújtja azt, aki a tolvajt megkötözni nem engedi, illetve azt, aki az oka annak, hogy a tolvaj a templomba menekült és ezért a rendesnél enyhébb büntetést szenvedett. Azt, akit egy egész falu - anélkül, hogy határozott tolvajlással vádolnák - tolvajnak, orvnak kiáltott ki: próba alá vetették. László nem ismert kíméletet a tolvajjal megegyezni akaró személyekkel szemben, akiket ma már orgazdának nevezünk.

A lopással kapcsolatos rendelkezések harmadik szakasza Kálmán törvényhozása. Kálmán enyhített László szigorán; kevesebb lopásra vonatkozó rendelkezést tartalmaznak törvénykönyvei és a rendi különbség láthatóan nem érvényesül. A lopás minősítő értékhatára 10-ről 20 dénárre emelkedett. A vétken marasztott tolvajt szeme világától fosztották meg, a feleségét pedig, ha részes volt férje

bűnében - szolgaságra adták el. A templom nagyobb védelmet nyújtott az odamenekülőnek: elsősorban azért, mert nem vakították meg, mint Lászlónál, s a testét másként sem csonkították meg. Másodsorban pedig azért, mert lehetőséget adtak neki, hogy bebizonyítsa ártatlanságát.

Vagyon elleni bűncselekmény volt a gyújtogatás is, mely a tolvajlási bűntetteknel jóval alárendeltebb szerepet játszott. Bár mint sui generis bűncselekmény, ritkán fordulhatott elő, inkább a házratörés tényállás-komplexumának volt az egyik, esetleges összetevője. Szent István a gyújtogatót teljes anyagi kártérítésre kötelezte és ezen felül 16 tinót volt köteles adni, melyek együttes értéke 40 solidus /a solidus 12 dénárt érő ezüstpénz volt az Árpád-korban/.

Külön tényállásként kezelte a jog a házratörés (invasio domorum) elnevezésű bűncselekményt, mely élet és vagyon elleni támadást egyaránt tartalmazott. E bűntettből alakult ki a hatalmaskodás, mely az Árpád-kort követően már a közbűncselekmények közé került súlyos társadalomra veszélyessége miatt. A magyar jog a hatalmaskodás (actus potentiae), illetve a házratörés fogalma alá vonta a másnak személyén, vagyonán tett erőszakoskodásokat, más várának, házának fegyveres megtámadását, személyének vagy hozzátartozóinak és szolgáinak megverését, valamint ily támadásban megsebzését vagy megölését, marháinak elhajtását, vagyonának egyáltalában elragadását vagy erőszakos károsítását. Olyan tettek, melyeket ha sértő és sértett között kiegyezkedés nem létesült, eltérő büntetésekkel, mint bírságok, jószágvesztés, sőt súlyosabb esetben halállal is büntették. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a hatalmaskodás, illetve a házratörés magánérdek elleni cselekmények halmazata sui generis bűncselekménnyé kimondva.

István az I. törvénykönyv végén, a 35. fejezetben rendelkezett a házak megrohanásáról. Ha az ispán más otthonára támadt, hogy javait elpusztítsa és ha a ház ura otthon van, vele megvív vagy őt megöli: „kard által vesszen el”. Ha az ispán a támadásban elesett: „feküdjék kárpótlás nélkül”. Amennyiben nem ő maga tört más házára, hanem vitézeit küldte akkor 100 tinót kellett adnia kárpótlásul. Ha vitéz támadt vitéz házára: 10 tinóval, ha közrendű hozzá hasonló sorsú házára, 5 tinóval tartozott a támadásért. László is intézkedett a más házára támadó nemesről vagy vitézről. Ő a tényállás részévé tette - a ház megtámadásán kívül - a ház asszonyának bántalmazását is. A támadóra vagyonbüntetést szabott ki, ha nem volt vagyona, akkor megnyírt fejjel, kötözötte, ostorozva hordták körül a piacon, majd eladták szolgának. Más szabadok, illetve szolgák, kik a

támadóval voltak szintén vagyonbüntetéssel bünhődtek. Ha a szolgák támadásáról az uruk nem tudott - eladták őket.

Itt kell megemlítenünk a földfoglalást is. E bűncselekményt csak Kálmán szabályozta. Mivel körülményesebb volt a lopásnál, ezért enyhébben büntették. A visszaadás mellett kártérítésként a maga földjéből ugyanannyit kellett adnia a földfoglalónak és ezen felül 10 pénz volt a büntetés.

V. rész

BEFEJEZÉS

István király törvénykönyvei büntetőtörvény szintjén állanak és e nemben az első ilyen alkotások a Közép-Európában élő népek jogfejlődésében. Amikor első királyunk büntető törvénykönyvet adott népének a magyarság olyan jogviszonyok között élt, amely a fejlettebb jogrend befogadását és megtartását lehetővé tette. Ha István két törvénykönyvét összehasonlítjuk a korabeli nyugat-európai törvényekkel, azt tapasztaljuk, hogy a magyar törvényhozó a nyugati törvények és zsinati határozatok végzéseit szem előtt tartotta, sőt több helyen szó szerint merített belőlük, de ilyen esetekben is alkalmazta azokat a magyar viszonyokra.

Szent István idegen eszméket és intézményeket, valamint idegen hatalmi szervezeteket ültetett át magyar talajba, de a régiből csak azt pusztította el, ami már korhadt volt és összeomlással fenyegetett. Az életerős és fejlődésre képes régi intézményeket, a magyar élet ősi formáit bölcsen megkímélte. Magyar szellemet vitt az új intézményekbe és magyarrá alakulásuk útját is kijelölte. A király törvényei szigorúak voltak, hiszen a kor szigorú törvényhozását tükrözik, de mégis humánusabbak a korabeli Európa törvényeinél. Az a körülmény, hogy István törvényhozása a szomszédos államokhoz viszonyítva humánusabb volt és a szigorú, de igazságos törvények betartását a király hatalma országszerte biztosítani tudta, messzemenő következményekkel járt. Magyarország a jogbiztonság tekintetében az élre került Európában. Ennek eredményeképpen indult meg a bevándorlás hazánkba.

Szent Istvánban külföldi kortársai és a száz évvel később élt magyar életírói a kegyes és jólelkű uralkodót, a szentéletű, komor kereszténykirályt dicsőítik. Ez ítélet igazságát hirdetik uralkodói

tevékenységei, fiához írt intelmeinek és törvényeinek szavai is. Más cselekedeteiből a keménykezű és akaraterős, a törvényt igazságosan, de - ha kellett - kíméletlen szigorral alkalmazó királyt is megismerhetjük. A német Tietmar a király nagylelkűségét emelte ki, utalva István azon cselekedetére, hogy amikor a legyőzött Gyula Lengyelországba menekült és feleségét nem válthatta ki, akkor ajándékképpen megkapta az uralkodótól. A német kortárs így fogalmaz: „Sohasem hallottam valakiről, aki így kímélte a legyőzöttet”. A Magyarországra jött császári írnokok István neve mellé a „jámbor” és „kegyes” jelzőt írták, ez alapján nem lehet vitás, hogy a kortársak keresztény példaképnek, „szent életűnek” tekintették.

Az 1083 előtt írt nagyobb Szent István legenda abból a célból készült, hogy Rómában a szentté avatást engedélyező zsinaton felolvassák, ezért az erényeket és a csodának tekinthető eseteket emelte ki. Az 1100 körül írt kis legenda kiegészítő szándékkal készült, de az író az is vezette, hogy Könyves Kálmán uralkodását „Szent István-i” példaképpel igazolja, s valótlan tetteket is tulajdonított Istvánnak. E tág skálájú jellemzésből az utókor mindig azt ragadta ki, amely az adott célnak megfelelt. Szent István az alapját fektette le annak a sajátosan magyar fejlődésnek, aminek legjellemzőbb, mert legmagyarabb terméke a szent király magángazdaságából a magyar nemesség önkormányzatának erős várává lett vármegye, legnagyobb alkotása a Szent István keresztény királyságával testet öltött és változó formák közt mindmáig élő magyar nemzetállam, legszebb és legkifejezőbb szimbóluma a király megszentelt koronája. Az egész országra kiterjedő uralom állandósítása, a politikai egység megteremtése, az európai életre felvértezett magyar nemzetállam megalapítása Szent István műve. Szentté avatását kiérdemelte egyéniségével és életművével.

Négy évtized véres küzdelmei és pusztító harcai után László és Kálmán bölcs és körültekintő uralma hozta meg a békét, a rendet, a közbiztonságot és a királyi hatalom tekintélyét. László számára vitézsége, lovagiassága, kormányzótehetsége és bölcsessége megszerezték nemzete tiszteletét és becsülését, de keresztényi erényei emelték más nagy uralkodóknak elérhetetlen eszményi magaslatra. Kortársai a hős és államférfiú mellett a szentet is tisztelték benne. Hadvezéri és uralkodói cselekedeteiben már életében túlvilági erők közreműködését vélték felfedezni. Népe benne látta a keresztény világ vezéralakját, a szent sír felszabadítására irányuló keresztes hadjárat hivatott vezérének.

Kálmán alkotásai nem olyan nagyszerűek, mint Istváné, személye nem oly megnyerő, mint Lászlóé, mégis mindaz, amit tett, alkotott minden ízében át volt gondolva és végrehajtva, és századok rombolására volt szükség, hogy az általa szerzett és be is fejezett művön az enyészet éreztesse hatalmát. Szembetűnő tulajdonsága a rendkívüli szervezőkészsége. Környezetét ő veszi körül egyházi és világi urak tanácsával, az ország igazgatását a legkisebb részletekig szabályozza és a törvények végrehajtása felett őrökdi. Nem véletlen, hogy éppen az ő törvényeinél maradt fenn egyenes adat afelől, hogy azokat magyar nyelven hozták.

László kiegészítette István törvényhozását, pótolta a gyakorlatban nehézségeket okozó hiányait, érvényt szerzett a törvényes rend követelményeinek, befejezte István egyház- és államszervező munkáját. Kálmán tovább épített és tudatosan újított; alapul vette elődei rendelkezéseit, de azokat saját kora felfogásának és szükségletének megfelelő módon módosította, újakkal helyettesítette. Lászlót nemes lelki tulajdonságai és benső vallásossága, Kálmánt magas műveltsége és egyházas gondolkodása emelte a kortársak színvonalát messze meghaladó magaslatra. Kettejük sokban különböző egyénisége és munkássága szerencsésen egészítette ki egymást és a legszerencsésebb időpontban lett a nemzet történeti fejlődésének irányító tényezőjévé, mikor az ő tehetségükre, energiájukra és szervezőképességükre volt szükség az egészséges fejlődés biztosítékának megszerzéséhez. Rendkívüli képességüknek köszönhető, hogy az ország politikai és területi egységének kiépítésével és bölcs törvényhozásukkal európai értelemben is számottevő hatalmi tényezővé avatták és fejlesztették a magyar királyságot.

A magyar fejlődést a korabeli nyugat-európaihoz viszonyítva megállapíthatjuk, hogy abban az időben nem volt szükség felzárkózási törekvésre. A magyar nemzet mind az államszervezet, mind a jogrendszer szempontjából az akkori Európa szintjén állt. A törvényeknek és azok betartásának köszönhetően a jogilag biztos alapokon nyugvó magyar állam teljes jogú tagja volt az európai államok közösségének.

Felhasznált irodalom

- Dr Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, Athenaeum Kiadó, Budapest, 1909
- Györffy György: István király és műve, Gondolat Kiadó, Budapest, 1983
- Hajnik Imre: A magyar jogélet az Árpádok alatt, Budapest, 1872
- Hegedűs Géza: Anyagi büntetőjog az Árpádházi királyok korában, Kapisztrán nyomda, Budapest, 1935
- Hóman Bálint - Szegfű Gyula : Magyar történet I., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1935
- Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1896
- Pauler Gyula: A Magyar szervezet története az Árpádházi királyok alatt, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest, 1899
- Szalay László: Magyarország története I, Lauffer Kiadó, Pest, 1861